

**COPILĂRIE ÎN VREMEA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL.
FRAGMENTE DIN MEMORIILE AVOCATULUI TRAIAN MÂRZA
(1909-1992)**

RADU MÂRZA

Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj-Napoca

Articolul de față continuă valorificarea interesantelor memorii care au rămas de pe urma avocatului Traian Mârza (născut la Galtiu, 1909 - decedat la Timișoara, 1992)¹. Originar dintr-o familie țărănească din Galtiu, sat de pe valea Mureșului, în apropiere de Alba Iulia, unde și-a făcut studiile liceale; a studiat apoi Dreptul la Universitatea Ferdinand I din Cluj. A fost un avocat de succes în Alba Iulia, unde și-a trăit cea mai mare parte a vieții². În același timp, a fost un foarte bun povestitor și un pasionat de istorie, ambele aceste calități se reflectă în fragmentele de memorii de mai jos.

Traian Mârza și-a intitulat memoriile *Inseilări*. Este vorba de un volum impresionant, de aproximativ 500 de pagini bătute la mașina de scris. Din unele formulări rezultă că inițial textul a fost scris de mână (în anii 1981-1982), urmând apoi transcrierea la mașina de scris (aproximativ în anul 1984, probabil și în anul următor). După știința mea, memoriile au fost redactate în două exemplare, dintre care un exemplar se află în posesia mea, celălalt exemplar fiind cel mai probabil pierdut. În familie nu mai există informații cu privire la el.

Așa cum s-a putut remarca și în fragmentele referitoare la 1 Decembrie 1918³, autorul memoriilor este un talentat povestitor. Această calitate se relevă cu atât mai mult în fragmentele de față, dedicate copilăriei. Se poate vedea că Traian Mârza a scris cu pasiune și emoție despre propria sa copilărie, oferindu-ne informații de mare valoare pe mai multe planuri.

Înainte de toate, în plan familial, fragmentele de memorii sunt construite, așa cum era de așteptat, în jurul familiei autorului, familia lui Partenie Mârza a lui Țulea din Galtiu. Îi întâlnim aici pe părinții Maria și Partenie, precum și pe bunica, mama Ică, și numeroase rude din cercul apropiat al familiei. Se remarcă câteva figuri interesante, bine portretizate: părinții lui Traian Mârza (și străbunicii mei!); mama (Mária, conform pronunției specifice Galtiuului) și tatăl Partenie, care apare spre finalul fragmentului, întorcându-se din prizonierat, din Rusia. În mod special mama este portretizată frumos; nu neapărat insistent, dar

¹ Mârza 2018, p. 1-14. Localitatea decesului lui Traian Mârza este în realitate Timișoara, nu Alba Iulia, așa cum s-a precizat în mod eronat în *art. citat*.

² *Ibidem*, p. 1.

³ *Ibidem*.

cu duioșie. Alte personaje bine redată sunt moșu Iacob Căruntu sau mătușile Nina (Carolina) (pe care mi-o amintesc și eu, șapte decenii mai târziu, în copilăria mea timpurie) sau Galeni, domnișoara care apare în centrul grupului de țărani care au pozat lui Samoilă Mârza în primăvara anului 1919, pentru a recrea imaginea grupului de țărani din Galtiu care a participat la Adunarea de la Alba Iulia⁴. Alte personaje interesante sunt Troșca (clopotarul satului), Prezășu (cel care „chipăia” morții, verificând dacă sunt într-adevăr decedați cu ajutorul unei oglinjoare), a lui Cuca, Ciula, popa Șerban, învățătorul și apoi preotul Emanoil Rus, chiar Ivan, prizonierul de război rus.

Fragmentele dedicate copilăriei autorului sunt și o panoramă a Galtului natal, cu informații despre oameni, locuri și evenimente, despre relații sociale și despre economia locală. De exemplu, aflăm despre nucleul satului, despre modul în care marile familii ale satului erau împărțite pe ulițele acestuia, despre „cartierul” Drăceni și despre nașterea „cartierului” Coldușei după Reforma agrară din 1921. Aflăm și despre toponimia minoră a Galtului, despre „Tonorog” și „Zugău”, despre alte locuri cu rezonanță aproape legendară precum „Balta lui Șandru” sau dealul „Bilag” sau despre locurile în care familia autorului își avea pământurile („Obrătie”, „Perișori”, „Plopi”, „Gruieț”) și care au rămas în memoria familiei. La fel, vechea toponimie minoră s-a păstrat și este folosită în continuare de către locuitorii Galtului. Interesante sunt referințele despre „Curte”, *curia* care aparținea pe atunci „Covrigoaiei” și care a fost moștenită apoi de familia Szász, o familie de latifundiați maghiari cum erau multe în Transilvania acelor vremuri. După ce proprietatea a fost confiscată în primii ani ai regimului comunist (tatăl meu povestea că a văzut, copil fiind, când a venit duba care l-a luat pe ultimul proprietar al „Curții”), aceasta a suferit soarta majorității reședințelor și averilor nobiliare din Transilvania și România: a fost naționalizată și a primit diferite întrebuițări. În copilăria mea, era cunoscută ca „la firmă” (fermă) sau „Casa Agronomului”; acolo se organizau tabere de pionieri, iar după 1989 proprietatea a fost cedată Armatei, în urmă cu câțiva ani ea fiind revendicată și în cele din urmă retrocedată vechilor proprietari. Povestea „Curții” și a familiei proprietarilor ei ar merita cercetată odată la nivelul arhivelor...

Traian Mârza scrie și despre război. A copilărit în timpul Marelui Război și ne oferă unele amănunte despre modul în care acesta a atins, chiar dacă de la distanță, un sat obișnuit de pe valea Mureșului: încorporări ale feciorilor și bărbaților din sat în armata chezaro-crăiască, soarta celor plecați pe front și cum se descurcau familiile rămase acasă. Tatăl povestitorului a căzut prizonier „la ruși” și a petrecut aproximativ trei ani în lagăre de prizonieri, undeva în regiunea Petersburgului. Război însemna rechiziții de alimente și animale pentru nevoile

⁴ *Ibidem*, p. 7. Vezi și *Album Unire* 2018, p. 12-13.

armatei (și ascunderea proviziilor de către țărani, pentru a nu fi rechiziționate), prezența unei unități germane de artilerie, încartiruirea ofițerilor, gradaților și a soldaților în sat (inclusiv a unui „Überführer” în casa autorului, cazat în „casa dinainte” – camera din față), zvonurile cu privire la ofensiva armatei române în toamna anului 1916 și cu privire la evacuarea locuitorilor din calea frontului, apariția pe cerul satului a unor avioane de luptă germane. Uneori, satul era vizitat de patrule de jandarmi maghiari cu pană de cocoș, despre care autorul *Inseilărilor* nu are cuvinte prea bune. Unele familii din sat (mai ales cele care aveau bărbați pe front) au primit de la autorități, ca ajutor, prizonieri de război sârbi și ruși din lagărul de prizonieri din gara Coșlariu. Aici trebuie semnalate două momente pe care autorul le povestește cu talent, cu dramatism și emoție, dar fără a încerca să forțeze efecte dramatice. Este vorba de momentul primirii unui plic oficial, de culoare galbenă și cu o dungă roșie, care părea să anunțe moartea de front a capului familiei și care s-a dovedit ulterior că este o scrisoare de la Crucea Roșie care anunța, dimpotrivă, că acesta se găsește într-un lagăr de prizonieri în Rusia. Celălalt moment este chiar întoarcerea din prizonierat a lui Partenie Mârza, de Paștile anului 1918. Iată cum face parte războiul din viața unui copil dintr-un sat, din fericire, neatins direct de lupte...

Dar cel mai frumos scrie Traian Mârza despre propria copilărie. Despre mersul la grădiniță („Ovoda” – grădinița în limba maghiară), abandonată în favoarea școlii confesionale (greco-catolice) din satul vecin Sântimbru, despre sarcinile pe care le-a îndeplinit, ca și copil, în familie: păscutul vitelor și „mărginirea” acestora, dusul mâncării de prânz membrilor familiei care se aflau la munca câmpului, cu „problemele” specifice vârstei și îndatoririlor: animalele care intră în locuri care le sunt interzise pentru pășunat, conflicte cu adulții care păzeau locurile în care animalele nu trebuiau să pască, ba chiar conflicte cu găscanii cei războinici de pe pășunea satului. Subofițerul german încartiruit în casa familiei Mârza îi dă băiatului o tablă de ciocolată, iar împărțitul și mâncatul acesteia sunt un mic ritual. Unele momente relatate sunt comice, spre exemplu „răzbunarea” pregătită de micul Traian împotriva lui Prezășu care, la plecare din casa familiei, după două pahare cu „jinars”, se împiedică de o scândură și nu se oprește până aproape de poarta casei de vizavi.

O problemă pe care o ridică *Inseilările* lui Traian Mârza și mai ales fragmentele despre propria sa copilărie în vreme de război este... memoria. Am remarcat acest aspect și în comentariul de la începutul fragmentului dedicat Adunării de la Alba Iulia⁵. Citind și transcriind textul amintirilor, mi-am pus adeseori problema modului în care Traian Mârza administrează propria memorie. Cu siguranță unele frânturi sunt acumulări de mai târziu, sunt dobândite ulterior în familie, din discuții cu diferiți membri ai acesteia, iar altele

⁵ Mârza 2018, p. 2.

sunt rezultate ale vastei culturi livrești pe care a dobândit-o autorul. Spre exemplu, la vârsta de opt-nouă ani nu avea cum să rețină faptul că întoarcerea tatălui său din prizonierat s-a făcut pe traseul Petrograd – Minsk – Varșovia – Praga – Sighet – Cluj și nici că în acea vreme în Rusia fusese detronat țarul și se constituiseră soviete ale muncitorilor și soldaților, sau că tatăl său îl văzuse pe Lenin... Memoria lui Traian Mârza este, ca și în cazul altor povestitori, compusă din mai multe paliere, fiecare aducându-și propria sa contribuție și greutate la ansamblul acestor *Inseilări*. Nu poate fi trecut cu vederea talentul de povestitor și plăcerea de a povesti, astfel că este posibil ca unele pasaje să fi fost îmbunătățite cu instrumentele specifice unui povestitor conștient de calitățile sale.

În fapt, Traian Mârza este un memorialist care cunoaște puterea cuvântului său, dar ne asigură de deplina sa obiectivitate: „[...] ajungând să cunosc ororile războaielor de pe poziții diferite: unele trăite de mine, altele din relatările orale sau scrise ale aceluia care s-au încumetat să spună adevărul, dar fără [să] exagereze. Tendința de a exagera există și ar fi posibil ca nici eu, în relatarea evenimentelor, să nu mă pot debarasa de ea. Încerc, totuși, să prezint evenimentele – pe planul lor minor – cu toată obiectivitatea”⁶.

Inseilările lui Traian Mârza trimit la memoria familiei, o memorie care, și ea, se structurează pe mai multe paliere: persoana care transmite, dacă aceasta a participat direct sau i s-a relatat evenimentul povestit, momentul transmiterii informației etc. Cert este că unele întâmplări și detalii le cunoșteam de la tatăl meu înainte ca vreunul din noi doi să știe că unchiul nostru Traian își scrie memoriile. Aceste întâmplări au putut fi transmise de alți membri ai familiei (bunicii tatălui meu – Maria și Partenie) sau chiar de către unchiul Traian, căruia îi plăcea nespun să-și povestească amintirile folosindu-se, așa cum arătam mai sus, de instrumentele și efectele povestitorului. Iată că și subsemnatul contribuie cu propria sa memorie la memoria familiei...

Nu întâmplător foloseam, cu privire la topografia Galtului, sintagma „locuri cu rezonanță aproape legendară”, pentru că pentru mine, copilul crescut la Alba Iulia cu poveștile tatălui meu și ale unchiului Traian, aceste locuri fac parte din *Istoria târâmurilor și locurilor legendare* (Umberto Eco).

La final, trebuie arătat că editorul acestor fragmente memorialistice a intervenit minimal în text, a corectat unele greșeli de scriere, dar nu s-a atins de arhaisme și specificitățile stilului lui Traian Mârza („greșală”, „desvoltă”, „sămănătură”, „trăbă”, „treerat”, „vertijinos”, „pentrucă”, „ceeace”). Au fost păstrate și unele forme specifice graiului din Galtiu, acestea regăsindu-se până în zilele noastre: „a se aprochia” (a se apropia), „ghițai” (viței), „ghici” (bici), „a se închedeca” (a se împiedica), „jite” (vite). Unele completări și corecturi au fost

⁶ Mârza mss., p. 7.

marcate prin paranteze drepte. De asemenea, am decis să renunț la numeroasele și bogatele paranteze pe care autorul le face în textul său, pentru că acestea l-ar fi lungit nepermis de mult. Ele vor fi valorificate, sper, cu un alt prilej editorial.

//⁷

II. ÎNTÂIUL RĂZBOI MONDIAL

1. Mobilizarea s-a făcut treptat, începând din toamna anului 1913 [corect: 1914, nota ed.] și apoi în continuare, fără ca această măsură să producă o zarvă prea mare în satele noastre. Aceasta, întrucât România nu intrase în război și zona de răsărit a imperiului era încă liniștită. Totuși s-a resimțit faptul că o seamă de bărbăți tineri și de vârstă mijlocie au plecat din satul nostru.

Satul – unul dintre cele mai mici – era și este așezat pe axul șoselei județene care se desprinde din șoseaua națională și se îndreaptă spre Blaj. Se intră în sat prin trecerea „podului minciunilor”, care acum este din beton, dar atunci era din lemn, așezat peste Valea Gălzii. Urmează un al doilea pod, mai mic, peste iazul morii și aci drumul face o primă cruce: în dreapta este azi școala și apoi ulița „Între țigani”, în stânga casa lui Panța (pe atunci, azi nu știu a cui este) și alte două mici gospodării, apoi casa parohială. La mică distanță, drumul face a doua cruce: în dreapta este „ulița Mârzeștilor”, care duce până la Curte – atunci, azi Casa Agronomului; atunci prin tină până la glezne, acum pe drum asfaltat; în stânga este biserica satului, iar prin fața ei strada care duce la cimitir. Drumul merge mai departe, iar în „capul satului” el curge spre Coșlar, dar satul se înclină spre stânga și formează cartierul „Drăceni”, ulița având case pe ambele părți, până la a lui Breaz Milian, apoi numai pe o parte – pe dreapta, în stânga fiind iazul morii. Pe atunci, ultima casă era a lui Gavrilă – azi a lui Mârza Mărian. Acum s-au mai construit și în continuare și în dosul acestora, formându-se noul cartier numit „Coldușei”. Această denumire derivă din prima Reformă Agrară efectuată în 1921, când s-au dat locuri de case celor mai săraci din sat – mulți din ei veniți în sat din alte părți – și cum „colduș” în limbajul local însemnează sărac, celor care și-au făcut case în „Labul dela păr” le-a rămas numele coldușei și același nume s-a dat și grupului de case – toate noi – ale acestora.

Oarecum, satul este prins – o mică parte – între Valea Gălzii și Iazul morii (care trece prin fundul grădinii casei noastre), iar partea cea mai mare, între Iazul morii și Mureșul, pe atunci binefăcător când se revârșea primăvara.

Două grupuri de familii reprezentau puterea satului, cea a Mârzeștilor, cea mai numeroasă și a Bărbeștilor, care-i urma ca număr, dar nu ca putere economică, ramură în care predominau Mârzeștii.

Poate, pe undeva, voi încerca o prezentare a componenței etnice a satului acesta mic, dar – la timpul său – un important producător de bunuri de consum și loc al unui trai destul de îndestulat pentru toți locuitorii săi.

2. Nu odată m-am gândit că nu multora le este dat să cunoască direct două războaie purtând atributul de mondiale. Eu am avut dat acest destin, evident ajungând să cunosc ororile războaielor de pe poziții diferite: unele trăite de mine, altele din relatările orale sau scrise ale aceluia care s-au încumetat să spună adevărul, dar fără [să] exagereze. Tendința de a exagera există și ar fi posibil ca nici eu, în relatarea evenimentelor, să nu mă pot debarasa de ea. Încerc, totuși, să prezint evenimentele – pe planul lor minor – cu toată obiectivitatea.

Odată cu începerea mobilizării, pe lângă plecarea bărbaților și feciorilor mai vârstnici – cu armata făcută – al doilea necaz îl constituiau „recvirările” – sinonime cu „rechizițiile”, de cereale și animale, pentru nevoile armatei. Ceea ce se ridica din ogrăzile sătenilor – bucate sau vite – se plătea, însă cu prețuri scăzute. Operațiunea aceasta se efectua de către faimoșii „jendari” cu pene de cocoș, care colindau satul, dar numai în patrulă de câte trei, însoțiți de un „jurat” dela primărie. Copil fiind, mă amuzau acei jandarmi unguri, țănoși de felul lor, dar mai ales datorită uniformei lor negre și a coii //⁸ furilor cu pene de cocoș negre-verzui. Îmi plăceau la vârsta aceea și îi priveam bucuros, când veneau prin sat. Dar după scurt timp am început să-i urăsc, pentru că veneau să ne ia din bucate și din vite, ba mai mult, ei aduceau și ordinele de mobilizare, tot mereu. Toți erau unguri, dar știau și limba română pe care – evident – nu o vorbeau bucuros, dar o vorbeau scâlciat. Și, ceea ce era mai semnificativ, nici unul nu era din Transilvania – mă gândesc la gradați – ci din Ungaria propriu-zisă. Atâta grijă avea stăpânirea, ca acești dulăi de pază să nu se poată apropia de populația majoritară românească și să fie necruțători cu aceasta.

Față de acțiunile de „recvizare” care se întreprindeau, sătenii au început să-și ia măsuri de împotrivire neviolentă, în sensul că-și ascundeau grâul și cucuruzul în tot felul de ascunzători, la început mai nesigure, apoi tot mai bine amenajate. Îmi amintesc că în primăvara anului 1915 – eram deja flăcău de aproape 5 ani – după ce am arat grădina, mama și cu Troșca – și numai ei, fără om străin, au săpat o groapă adâncă și spațioasă, într-un colț al grădinii, au captușit-o cu scânduri și jos și pe margini, iar deasupra au pus „lobde” groase, peste care s-a împrăștiat un strat de pământ bun. Acolo, în acel adăpost, căruia i s-a lăsat un discret coș de aerisire, am pus câțiva saci de grâu și tot atâția de porumb boabe; ba și niște table de slănină afumată și o oală de pământ cu unsoare. Pe pământul așezat deasupra, am sămănat „dubleți” (dovleci comestibili), pentru că ei se dezvoltă repede și camuflează ascunzătoarea.

Eu cunoșteam această taină și eram mândru de acest lucru, dar nici din întâmplare nu am scăpat vreo vorbă față de nimeni.

Cam în toate gospodăriile se găseau astfel de ascunzători, întrucât cele din jirezile de paie sau cele [neclar în original, nota ed.] de tulei erau ușor descoperite. Dar și acest lucru este remarcabil, exista o solidaritate tacită între toți sătenii, nimeni nu divulga pe altul, pentru nimic în lume.

Trebuie să semnalez că, deși stăpâniți de străini de neam, în problema rechizițiilor exista o anumită rânduială: dela familiile care aveau bărbați pe front, nu se rechizionau animale și cereale, doar dela familiile mai înstărite și numai cantități date prin bună înțelege. Deci, stăpânii de atunci erau mai de omenie decât cei din neamul nostru, însărcinați după al doilea război mondial cu strângerea cotelor obligatorii. Despre aceștia s-ar cuveni spuse mai multe, mult probabil, în altă parte și la timpul potrivit.

Cum pe atunci nu exista nu numai televiziune, dar nici radio, iar ziarele erau rare, satul ducea o viață tihnită, necunoscând nici amănunte din evenimentele de pe front. Cei rămași acasă, mai ales femeile – și deseori se vedeau atunci femei mânuind coasa și ținând de coarnele plugului – și copiii mai răsăriți, își vedeau de treburile gospodăriei, lucrând cu aceeași tragere de inimă și rincile de pământ și îngrijindu-și vitele din ogradă, pentru că după acestea trăiau.

Mama a avut și puterea fizică și tăria sufletească să-și poarte gospodăria – deși abia avea vreo 26 ani, în astfel de condiții, încât în primăvara anului 1918, când s-a întors acasă tata, a găsit în grajd o pereche de boi, două vaci cu viței, porci și destule bucate pentru nevoile familiei.

Singurele gânduri de care eram frământați și mama și eu – după puțină priceperii, era să nu primim vreo veste rea de pe front și, anticipez, că o atare veste nu a venit.

3. Deschid aci un subcapitol cu o anumită semnificație, ale cărui date absolut certe, fiind trăite de mine, nu ar trebui să lipsească și nu pot lipsi dintr-o istorie reală.

La mijlocul lunii septembrie, văleatul 1982, mă găseam în centrul orașului [Alba Iulia, nota ed.] cu treburile curente de a vedea... „ce nu se găsește prin magazinele alimentare”, pentru că ce se găsește nu e de trebuință.

Fiind prima zi de școală, grupuri compacte de elevi se îndreptau spre școli, unii chiar dintre cei din clasa I-a, care – evident – erau însoțiți de ambii părinți sau – mai ales – de mamele lor.

Atenția mi-a fost atrasă de câteva grupuri de fetițe și //⁹ băieți, bine îmbrăcați, care purtau ei, sau mamele care-i însoțeau, flori, dar nu orice fel de flori, ci gladiole. Am sesizat de îndată un lucru curios: fiecare din cei care purtau gladiole aveau câte trei fire, absolut uniform la toți, două gladiole de culoare albă și una de culoare roșie. Am fost mai atent și i-am auzit vorbind, firește în limba maghiară. Mi-am dat seama că florile duse la școală de fiecare dintre acești copii simbolizau tricolorul unguresc – roșu, alb și verde. Absolut nici unul dintre acești copii nu avea, nici din greșeală, vreo gladiolă de altă culoare, cum se putea vedea la alți copii – firește, români – gladiole roz, pal, mov etc.

Evident, erau elevii Școlii generale cu limbă de predare maghiară, care a existat și există în toate părțile Transilvaniei, unde sunt câteva familii de unguri.

Faptul acesta poate că nici nu-l sesizam, dacă doar cu câteva zile înainte nu aş fi auzit la radio că la Budapesta, în cadrul unei mese rotunde la care au participat câţiva istorici şi ziarişti, s-a spus – în auzul lumii – că în România tineretul maghiar este educat, încă din primii ani de şcoală, numai în limba română. Câtă perfidie! Aş fi fost tentat, acum, în prima zi de şcoală, să întind un lung braţ mecanic, până la Budapesta, s-o înhaţ de păr pe bătaioasa „istorică” autoare a raportului respectiv şi s-o plimb printre micii unguri cu simbolul tricolorului lor şovin, prin acest oraş. Apoi s-o duc la Aiud, să asiste la deschiderea cursurilor Liceului cu limbă de predare maghiară şi la Cluj-Napoca, să vadă că Universitatea de aici este mixtă. Şi în final aş fi muiat-o puţin în Tisa, ca să-i treacă fierbinţelile.

Evident, nu aveam cum să fac toate acestea şi ciuda era să-mi treacă, dacă amintirile nu m-ar fi zgândărit şi să mă determine să consemnez ceea ce am pătimit eu personal, cu ... 66 ani înainte.

Eram în primăvara anului 1916, pe la începutul lunii aprilie, când – pe baza unui recensământ al copiilor între 4 ani împliniţi şi 7 ani, un jurat dela primărie – tetea Chirilă lui Domnica – a venit la noi cu un tabel, în care eram şi eu înscris şi i-a pus în vedere mamei ca de luni dimineaţa – atunci era într-o joi – să mă trimită la „Ovodă”, ”că-i musai şi cine nu-şi trimete copiii va primi gloabă dela 5 la 10 coroane”.

Atunci m-am uitat cu simpatie la tetea Chirilă, un ins mărunţ de statură, cărunţ, ştirb şi cu gura ca la şobolani; pentru că mă simţeam cineva ştiind că trebuie să merg la „Ovodă”, adică la grădiniţă. Deşi, pe undeva nedumirind ce-i aia „ovodă”, eram totuşi nerăbdător şi abia apucam să vină ziua de luni. Mama s-a îngrijit de îmbrăcămintea şi încălţărilor mele, dar mai ales de străicuţa cu alesătură – făcută dintr-un rest dela o faţă de masă ţesută de mama – în care să-mi duc merinde.

În ziua memorabilă a deschiderii „ovodei”, mama n-a putut veni cu mine, fiind plecată la sămănat de cucuruz cu Niculae a lui Bătutu, văr bun al mamei şi cu nelipsitul Troşca. Dar o rugase, de cu seară, pe mama Ică, să meargă cu mine; mătuşa Anica, având mereu piciorul bandajat, nu ieşea bucuroasă de-acasă. Cu mama Ică de mână, am intrat în curtea largă a vechii clădiri, în care înainte vreme fusese crâşmă, purtând străicuţa cu strămătură, în care aveam o plăcintă rămasă de duminică şi în care mama Ică mi-a strecurat o pară jumătate roşie şi jumătate galbenă, de care numai ea avea. În curtea de lângă podul Văii Gălzii⁷ - unde acum este şcoala – s-au adunat vreo 30 de copii, îmbrăcaţi cu ce aveau mai bun şi încălţaţi, dar toţi cam nedumiriţi, ca şi mine. Mai erau aproape atâtea mame sau bunici venite cu odraslele lor. Toţi cei de faţă vorbeau pe şoptite şi,

⁷ În toponimia locală, „Podul velii”, nota ed.

potrivnic năravului, nici unul dintre copii nu alerga, toți stăteam ca în biserică în acea curte cu o casă mare, mohorâtă și urâtă.

După un timp, au apărut din una dintre încăperile casei urâte primarul satului – „Biro úr”, Barb Gheorghe zis Doda, frate cu Barb Alimpe morarul, care avea ficior pe Barb Cornel vecinul nostru, împreună cu o tânără blondă, cu o privire tristă care se prelingea //¹⁰ din ochii ei albaștri-verzui, aidoma apei stătute. Foarte solemn, primarul i s-a adresat în limba maghiară cu apelativul „Kedves Kisasony” [corect: Kisasszony, nota ed., care a corectat aici și în continuare acest termen], făcând și o plecăciune, dar ce i-a spus mai departe nu am înțeles – mult probabil – i-a mulțumit pentru prezența ei în satul nostru. S-a adresat apoi, în românește, copiilor și celor care-i însoțeau, spunând că trebuie să venim în fiecare zi la ovodă și că aici, Kisasszony ne va învăța lucruri folositoare și frumoase, iar noi s-o ascultăm și să n-o supărăm. A vorbit apoi Kisasszony, în limba ei, câteva cuvinte; apoi a început să citească – destul de corect – numele copiilor înscrși la ovodă. A fost necesar să intervină primarul, să ne spună că trebuie să răspundem „prezent” când ne auzim numele. Puțini au răspuns, cu glasuri mărunte, pentru cei mai mulți au răspuns mamele sau bunicile aflate cu ei, însoțind răspunsul cu câte-un oftat semnificativ.

După această solemnitate, noi copiii am fost duși în sala mare de clasă, în care am intrat cam sfioși. Acolo erau o mulțime de scăunele cu spătare, vopsite în verde, o masă – în față – cu un scaun obișnuit, iar pe pereți o mulțime de tablouri colorate reprezentând tot soiul de animale și păsări. Pe peretele din față era un tablou care înfățișa un bătrân cu părul alb și „poc-în-păr” și cu foarte multe decorații. Mai târziu am aflat că acea momâie era însuși luminatul nostru împărat Franz Josif. Cei care-am intrat primii ne-am oprit în ușă, neîndrăznind să ne apropiem de scăunelele verzi, așezate în rânduri ordonate. A fost nevoie ca blonda noastră educatoare să ia de mâni două fete și să le ducă la primul rând de scăunele, pe care le-a pus să șadă, ca ceilalți să dăm năvală să ne înstăpânim pe câte un scăunel, crezând că nu ajung la toți și cu acest prilej am răsturnat o seamă dintre acele scăunele, spre disperarea educatoarei noastre. După ce ne-am așezat toți, educatoarea ne-a făcut semn să ne punem brațele la piept, procedând și ea așa. După câteva momente, toți stăteam cu brațele încrucișate la piept și priveam cu ochii larg deschiși la tânăra blondă cu ochi albaștri-verzui, pe chipul căreia a licărit un zâmbet palid.

Așa a început prima zi de „ovodă”, cu limba de predare maghiară, unde copiii de români din acest sat modest erau obligați să învețe cât mai bine limba aceasta huno-turanică, fără ca între ei să fie vreo prăsilă de ungar. De fapt, în sat exista Curtea din capătul uliții noastre, de care aparținea moșia de vreo mie de iugăre, aparținătoare unei foarte sofisticate familii maghiare. Aci exista un administrator și niște birși – unguri sau săcui, dar copiii lor nu erau obligați să urmeze la ovodă, pentru simplul motiv că ei știau limba maghiară. Așa a

planificat celebrul conte Apany [corect: Appony, nota ed.], pe atunci ministrul școlilor, cu intenția vădită de a încerca o desnaționalizare a tineretului român. Ideea îmi pare – acum – absurdă, pentru că pe plan istoric era aproape „spartul târgului”, cum zice românul, adică era prea târziu ca planul să mai poată fi realizat. Protipendada nobilitară a senililor dela Budapesta – îmi vine să zâmbesc gândindu-mă la altă asemenea protipendadă din Kremlin – vroiau să realizeze, în plin război, ceea ce 800 ani nu au putut realiza: desnaționalizarea românilor, aci la ei acasă.

Am frecventat ovoda până în toamna anului acesta 1916, pe vremea căratului tuleilor, când s-a petrecut un eveniment – poate – datorită unei întâmplări, care a schimbat ceva în cursul micii mele vieți. Într-una din dimineți, înainte de a intra în curtea largă a ovodei, am văzut un grup de copii mai mari, care treceau podul spre Sântimbru și printre ei era și vărul meu mai mare Iacob a lui unchiu Florian din capul satului. Acesta m-a întrebat că eu nu vreau să merg cu ei la școală și, cum am răspuns afirmativ, m-a luat de mână și m-a dus cu ei. La nici 200 de pași era Școala primară confesională din Sântimbru, instalată în casa parohială. Am intrat și eu cu străicuța mea cu strămătură în clasă și imediat m-au luat în primire două fete – domnișoare, fata mai mare a pr. Dumitrean, Ita și o verișoară de-a ei, Lena și m-au așezat în prima bancă între ele. N-au apucat //¹¹ să mă asalteze cu întrebări, pentru că a intrat în sala de clasă un tânăr înalt, chipeș, în haine negre, cu vestă închisă la gât, care s-a urcat la catedră, în timp ce toți elevii s-au ridicat în picioare și s-a făcut liniște deplină. M-am ridicat și eu între cele două domnișoare care m-au luat sub ocrotirea lor. La un semn al tânărului dela catedră, domnișoara Ita Dumitrean a rostit cu o voce pioasă și tremurătoare „Tatăl nostru”, în timp ce eu, privind-o că-și ține palmele împreunate în fața bărbiei, am făcut și eu la fel. Știam și eu rugăciunea, dar n-o puteam spune atât de frumos ca această domnișoară cu două codițe cu nuanțe blonde-arămii, lăsate peste piept, care se mișcau în timp ce rostea rugăciunea. La sfârșitul rugăciunii, s-a oprit și l-a privit pe tânărul dela catedră, așteptând o clipă. Acesta a încheiat rugăciunea cu o voce melodioasă „Că a Ta este împărăția și puterea. În numele sfântului spirit. Amin”. A făcut semn elevilor să se așeze și cu o privire a cuprins toată clasa, realizând liniștea turburată de hodorogitul băncilor. S-a uitat apoi la mine, a coborât dela catedră și m-a-ntrebat „Cu tine ce-i de ești aici?” Neștiind ce să-i răspund, am tăcut, dar l-am privit nu știu cum, că l-am văzut zâmbind și atunci mi-am permis să zâmbesc și eu. Una dintre protectoarele mele a răspuns în locul meu: „A venit și el la școală”. Tânărul a clătinat din capul său cu un păr castaniu, mătășos și bine pieptănat și mi-a zis: „Bine, dar tu ești prea mic ca să vii la școală. Tu ar trebui să mergi la ovodă la voi în Galtiu. Nu?” – „Da, dar acolo nu-mi place”, am bombănit eu cu privirile în jos. „De ce nu-ți place?”, m-a întrebat el binevoitor. „Că nu știu ungurește și nu vreau să-nvăț ungurește”. În clasă a izbucnit un chicotit, care s-a potolit când

tânărul a aruncat o privire care se dorea mai aspră, deși nu izbutea să fie așa. După ce a făcut câțiva pași prin fața băncilor, tânărul m-a întrebat: „A cui ești tu, că pare că te-aș cunoaște?” – „A lui Partenie Mârza a lui Țulea”, i-am răspuns eu prompt cu mult curaj, privindu-l în ochi. „Da, da, știu. Tatăl tău îi pe front. Bine, șezi frumos în bancă și om mai vedea noi ce avem de făcut”.

Tânărul al cărui chip îl asemănam, mult mai târziu, cu al lui Eminescu de pe copertele „paginilor alese”, era învățătorul școlii confesionale. Era localnic din Sântimbru și se numea Popa Emanoil a lui Vâsa și absolvise de curând teologia la Blaj. Până să-și găsească soția, după care să fie hirotonit preot și repartizat într-o parohie, îndeplinea funcția de învățător. Era dintr-o familie înstărită (mai târziu, tatăl său mi-a fost client) și predă la această școală fără să primească vreo retribuție.

Școala funcționa cu patru clase, dar în aceeași sală; manuale nu prea aveau toți elevii, în afară de Catehisme. Lecțiile se desfășurau după un sistem ingenios, cam astfel: în prima oră, celor din clasa a IV-a li se dădea un subiect de compunere la limba română. Celor din clasa a III-a, o temă de socotit la matematică; cu cei din clasa a II-a, un elev mai bun din a IV-a făcea exerciții de citire; iar învățătorul se ocupa, în prima oră, de cei din clasa a I-a, care erau puși să facă linii drepte, oblice sau rotunde, pe tăblițe. În a doua oră, după recreație, pe cei din clasa I-a îi supraveghea o elevă mai mare, [în mod] obișnuit domnișoara Ita Dumitrean; învățătorul se ocupa de cei din clasa a II-a; iar cei din a treia aveau de scris compunere și cei din a patra [o] problemă de matematică. În cele două ore următoare, învățătorul se ocupa de cei din clasa a III-a, respectiv a IV-a, punându-i la tablă să demonstreze problema de matematică sau să citească compunerea; iar de cei mici se ocupa un elev sau o elevă mai mare. Mi-a fost dată și mie o tăbliță și chiar și un abecedar și uite așa – neoficial, fără să fiu înscris pentru că abia împlinisem 6 ani – am urmat și eu cursurile școlii, cumva în mod clandestin, întrucât eu plecam dimineața la ovodă, dar treceam podul și mergeam la școală.

Două semnificative episoade se leagă de această „aventură” de elev neînscris în care intrasem.

Într-o seară, pe la finele lunii octombrie 1916, când mama //¹² abia sosise acasă, cu un car de bostani, împreună cu nelipsitul Troșca, a apărut juratul dela primărie – același tetea Chirilă cu gură de șobolan, care pășea mărunț, parc-ar fi călcat pe cuie. Avea în mână o hârtie pe care o flutura amenințător și i-a spus mamei că are de plătit o „gloabă” de 10 coroane pentru că nu mă trimite la ovodă. Mama l-a privit mirată: „O și o greșeală, tete Chirilă, că doară copilul să duce-n fiecare dimineață la ovodă”, a obiecționat mama. „Nu-i greșeală, Marie dragă, că așa scrie aici ovodărița” și a ridicat hârtia către lampa din bucătărie, arătând ceva cu degetul. Eu, auzind despre ce-i vorba, mi-am făcut de lucru pe la șură, dar ascultam ce se mai vorbește în bucătărie. Mama nu m-a strigat să mă

pună de față cu juratul primăriei și am apreciat această delicateță a ei. Știu că a umblat pe la blidar, unde era sticla cu jinars și i-a dat lui tetea Chirilă vreo două păhărele și l-am auzit pe acesta că a promis mamei să meargă la ovodăriță și să verifice dacă nu-i cumva vreo greșală. După plecarea juratului cu gură de șobolan, m-am apropiat și eu pe la bucătărie, gata să primesc muștruluiala mamei. Din primul moment, s-a făcut că nici nu mă vede și continua să vorbească cu mătușa Anica despre treburi de-ale lor. Fără să se uite la mine, mi-a zis: „Du-te și-l chiami la cină pe tete-to Ștefan”. Se referea la Troșca, bătrânul clopotar care ne era de ajutor fără sâmbrerie, dar căruia nu-i spunea, în prezența mătușii, Troșca, ci numai tete Ștefane. Poate voi explica mai jos de ce anume era așa.

Am cinat fără multă vorbă, ce-o fi fost – lapte dulce cu mămăligă caldă și o păpară din vreo zece ouă, timp în care mama îmi arunca doar câte-o privire care vroia să fie dojenitoare, dar nu izbutea. Ba am putut observa chiar câte un abia mascat zâmbet.

După cină m-a luat direct: „Așe dar, io te trimet la ovodă și tu bicherești cine-știe pe unde. Îi bine că acum trăbă să plătesc 10 coroane la primărie?” Tonul blând al mamei mi-a dat curaj și am ripostat ferm: „Ba io nu bicheresc, io mă duc la școală!” și m-am oprit sub privirea întrebătoare a mamei, dar am reluat și mai ferm: „Da, mă duc la școală în Sântimbru, cu Iacob a lui unchiu”. „Nu mă, că tu nu ești de școală și rogu-mi-te, di ce nu te duci cu ai de sama ta la ovodă?”, m-a înfruntat mama. „Nu-mi place la ovodă, că nu știu și nu vreu să-nvăț ungurește și să mă fac ungur, io vreu să învăț să cetesc și să scriu românește”, am răspuns eu gata să-mi pornească lacrimile.

Mama, această femeie, care era mai mult suflet decât materie întrupată, deși foarte energică în treburile gospodăriei, m-a privit cu o căutătură plină de duioșie, a clătinat din cap a aprobare și a zis, mai mult pentru sine: „Dacă-i așe, mă duc mâne să plătesc gloaba de 10 coroane; n-am ce să fac dacă ficiorul meu trage spre domnie”.

Atât a fost totul și în acest fel eu m-am eliberat de sub tirania blondei Kisasszony, care se nerva când nu pronunțam corect cuvintele ungurești și folosea și nuiua. În general era blândă în permanenta ei tristețe, dar avea și momente de enervare. Îmi amintesc că o dată am zărit lacrimi în ochii ei albaștriverzui, pe care căuta să le ascundă cu discreție.

Peste ani, când eu eram deja elev în cursul superior al liceului, am reîntâlnit-o pe Bártha Ilonka – așa o chema – și mi-am dat seama că ea cunoștea perfect limba română, dar cât ne-a fost educatoare nu a scăpat un cuvânt în această limbă. Mi-a mărturisit că și-a făcut slujba fără nici o convingere, dar era obligată, pentru că mai avea două surori acasă, o mamă bolnavă și logodnicul pe front, care a și căzut și nu s-a mai întors. Mi-am explicat lacrimile ei de atunci

când încerca să le ascundă. Acum, era învățătoare în satul ei, la școala cu limbă de predare maghiară, cu salariu de la Statul român, dar că nu s-a mai măritat.

Revenind la aventura mea școlară, ea a continuat până în vara 1917 și am reușit să învăț pe undeva alfabetul și chiar să scriu, iar acasă mă perfecționam citind dintr-un Almanah din 1909, cine știe de unde rătăcit pe la noi; almanah redactat și tipărit la București. //¹³

Al doilea episod legat tot de „aventura” mea școlară a început cam astfel: în una din zile după terminarea cursurilor, simpaticul meu dascăl Popa Emanoil m-a condus până la podul de peste Valea Gălzii. Mi-a povestit de toate, iar la capătul podului a scos un plic din buzunar și m-a rugat... „Te rog să-l dai la tușeta Galeni, dar numai ei în mână”. M-am conformat și tușa Galeni s-a mbușurat la față când i-am dat plicul. După vreo două zile mi-a dat și ea un plic pe care l-am predat, cu multă discreție, dascălului meu. Și acest lucru s-a repetat de mai de multe ori, fără ca atunci să-mi dau seama de rostul funcției mele de poștaș. După mulți ani, mi-am explicat misterul. Tânărul teolog era îndrăgostit de tușa Galeni și – se pare – că nici ei nu-i era indiferent tânărul. Și totuși dragostea lor nu s-a mplinit, datorită părinților fetei și nu atât lor, cât fratelui ei, avocatul Atanasie Mârza, care ar fi obiectat: „nu-s destui doi popi în familie, nu ne mai trăbă și un al treilea popă!”

Câteva date asupra protagoniștilor acestei iubiri neîmplinite apar ca necesare. D-șoara Galeni era cel mai mic copil – din 8 – a lui Mârza Iacob-Căruntu, unchiul bun al tatălui meu. De mic, l-am pomenit cu părul alb și cu ochi albaștri, cu sticliri de oțel, dar cu vorbă cumpănită și gândită. A fost un bărbat care a dominat nu numai modestul nostru sat, cu personalitatea lui, ci și satele din jur. În portul lui românesc, mereu curat, moșu Iacob nu vorbea multe, dar fiecare vorbă a lui era la locul ei. Om harnic, care în lungul vieții de vreo 84 ani, delă două vaci și câteva șirinci de pământ moștenite delă Mihăițuț (bunicul tatălui meu) a ajuns la o avere de peste 100 iugăre și în curtea lui erau câte trei sau patru perechi de boi și doi cai, în afara altor vite mai mărunte. Dar moșu Iacob n-a nctat la 70 sau 75 de ani să fie cel dintâi în picioare, până nu era ziuă. Îi auzeam vocea, când încă nu era deplină lumină afară, strigând „mă, mă, nu așe, boii nu se prind la jug cu coada înainte!” Oricând, în vacanță, careva dintre copiii care erau la școală sau la oraș și mai apoi nepoți, îi trezea și pe aceștia ca să facă și ei vreo treabă – mai ales la căratul grâului – rostea o maximă care a rămas cunoscută. „mă, mă, somnu-i Dumnezeuul domnilor!” Acest om viguros, care la 75 de ani a fost operat de apendicită, în ziua de Crăciun, în primăvara următoare ședea pe ceglăul carului, cu biciul pe umăr și într-o mână ținea un „călcâi” de pită și o șcleafă de slănină și mâna boii în timp ce și mânca de prânz. Acest om nu lucra cu puterea fizică, ci cu capul, organizând și-ndrumând pe cei care-i avea în gospodărie. Îmi amintesc de el, când chiar în ograda părinților mei s-a mutat o „coșarcă” pentru cucuruz, mare și grea, pe un postament din ciment.

Erau vreo 7-8 bărbați care se „chimpureau” să ridice și să-mpingă acea povară. A venit și moșu Iacob și, cu vorba lui obișnuită „mă, mă, nu așe, nu cu... puterea, mă se face treabă aici; numa boul isprăvește treaba cu puterea și nu gândește, omu trăbă să judece lucru-ntâi”. Și el a organizat toată treaba, cu niște pârgii sprijinite pe bolovani de piatră și când trebuia împins sau ridicat cu brațele, el punea doar două degete, dar striga: „haidați acum, dracu-n cine nu-mpinge!” I-a fost dat să piară în 1944, în septembrie, dar nu de moarte firească – nici nu-mi puteam imagina ca acest om să moară chinuit de neputințe – ci într-un accident stupid. El singur în căruța cu un cal se-ntorcea din Alba Iulia și-ndată după ce-a trecut podul Ampoiului a fost lovit, din spate, de o mașină nemțească în retragere și aruncat din căruța, a căzut cu capul pe asfaltul șoselei. Nu știu exact dacă a avut mai mult, dar 84 ani este sigur că-i avea. Nu am aflat de moartea lui decât târziu de tot, după ce am venit de pe front. Destinul l-a favorizat, pentru că altcum ar fi făcut cunoștință cu binefacerile primilor pași spre mirajul comunist și nu pot crede că nu ar fi ajuns – chiar la acea vârstă – la „Academia” din Aiud, sau la „Seminarul” din Alba Iulia, în calitate de „prim-chiabor”. Despre această personalitate cred că voi mai vorbi, întrucât era copleșitoare. Moșu Iacob, dacă ar fi făcut școală, era exclus să nu fi ajuns o figură care ar fi împodobit paginile istoriei noastre.

„Tușa” Galeni pe atunci era o fetișcană de 16-17 ani, care a terminat gimnaziul la „Școala Călugărițelor” din Alba Iulia. Pentru o cât //¹⁴ mai precisă identificare, fac trimitere la arhicunoscuta fotografie care se află și în manualele de istorie și e prezintă și la televizor, în preajma zilei de 1 decembrie, care reprezintă pe participanții la Unirea din 1 decembrie 1918 din satul Galtiu. În centrul acelei fotografii, îmbrăcată într-un palton negru și cu o pălărie cochetă, se află ea – „tușa” Galeni. Ea a avut un important rol în pregătirea celor din satul nostru pentru participarea la unire. Era frumoasă, excepțional de frumoasă și foarte drăguță, modestă și fără „fumurile” proprii femeilor conștiente că sunt frumoase. Și așa a rămas, veșnic surzătoare, până la tragicul ei sfârșit, venit mult prea devreme, în ajunul Crăciunului din 1940. Voi descrie undeva în altă parte tragedia acestei splendide femei, la care am ținut foarte mult, a cărei prima și poate singura ei iubire nu s-a mplinit.

Primul meu „dascăl” nu s-a mai căsătorit și a fost hirotonit preot celib și a realizat o carieră preoțească frumoasă, dar încheiată fără glorie, datorită evenimentelor care au avut loc în octombrie 1948. El nu a renunțat la ritul greco-catolic, preferând să renunțe la preoție și a ocupat diferite servicii, umile, până ce i-am pierdut urma, fără să pot stabili data când și-a încheiat viața.

4. Este cazul să mă întorc la viața satului nostru în plin miez al războiului. Prin luna august a anului 1916 erau tot mai stăruitoare zvonurile că armata română a pătruns în Ardeal și se apropie vertiginos de ținuturile Mureșului. Că zvonurile aveau un conținut de adevăr, se adeverea datorită nervozității

autorităților maghiare. Satul era tot mai des vizitat de patrurile de jandarmi cu pene de cocoș și chiar de către pretorul dela Teiuș. Uneori trecea pe ulița noastră, spre Curte și „fișpanul” Szász Joska dela Aiud – prefect al comitatului Alba Inferioară. El venea și altă dată și mai înainte, cu faimoasa lui „cocie” cu patru cai albi, fiind nepotul „Covrigoaiei”, proprietara conacului și a cca 1000 iugăre de pământ, din satul nostru. Dar atunci, trăsură lui mergea în trap domol și el – „Orbul”, cum i se spunea, având un ochiu, dreptul, cred, acoperit cu un petec negru – răspundea amabil, în limba română, la salutul oamenilor din sat.

Acum, avea numai doi cai albi la trăsură și trecea în galopul frumoșilor cai, spre Curte, unde nu rămânea decât puțin, pentru a lua informații despre starea de spirit a satului, dela primarul satului, care alerga, uneori împreună cu popa Șerban, să primească porunci.

S-au dat dispoziții să se grăbească treeratul grâului și să se culeagă cucuruzul, de îndată ce-i copt. Autoritățile locale, uneori în frunte cu pretorul, însoțite de jandarmi, treceau prin fiecare gospodărie și evaluau stogurile de grâu, stabilind producția probabilă, iar când omul avea mașina de treerat în curte, se pomenea cu jandarmii veniți pentru „recviratul” unor importante cantități de grâu.

Sătenii erau nevoiți ca să-și îmblătească noaptea, pe furiș, parte din znopii de grâu, cu îmblăciile, pentru a-l ascunde și scăpa de rechiziție. Ascunzătorile s-au perfecționat și unii și-au făcut astfel de locuri de depozitare chiar pe câmp.

Cu toată râvna autorităților, sătenii – dând dovadă de o admirabilă solidaritate – reușeau să-și pună la adăpost o parte din recoltă, pentru nevoile lor. Nu a existat nici un caz în care un localnic să-și trădeze vecinul sau consăteanul, denunțându-i ascunzătoarea.

Culesul cucuruzului s-a făcut în mare grabă, mai ales că circula zvonul că satul va fi evacuat. În fiecare gospodărie se făceau pregătiri pentru această eventualitate. Și la noi, în șură, era carul pregătit cu câte doi saci de făină de grâu, doi de făină de cucuruz, așezați în fânul din coșul carului, peste care erau așezate așternuturi și îmbrăcăminte. Tot mai des se auzea prin sat – mai ales noaptea, guițat de porci sacrificați. Și la noi s-a petrecut acest lucru și carnea a fost friptă bine și pusă în untură, după ce era așezată în oale de pământ; iar slănină afumată bine și împachetată în lădițe.

Nimeni nu știa direcția în care ar fi fost evacuați locuitorii satului; unii vorbeau de satul Întregalde, alții de Valea Ampoiului. Panica s-a ntețit cum au apărut câteva avioane nemțești pe care, noi copiii, //¹⁵ le urmăream cu deosebită curiozitate. Dar, panica aceasta nu a durat mult și veștile care soseau în sat – destul de greu în acea vreme – ne-ntristau, întrucât armata română era respinsă de trupele germane sporite în această zonă a frontului.

Un „eveniment” a avut loc pe sfârșitul lunii octombrie, lună destul de călduroasă în acel an, eveniment pentru satul nostru. Într-o zi după amiază, ne-

am pomenit cu o unitate de artilerie germană, pe care mai târziu am apreciat-o ca fiind un divizion de artilerie de câmp. Tunurile au fost lăsate la marginea satului, pe pășunea pentru porci și găște; ofițerii au fost cartiruiți la Curte, iar subofițerii și niște soldați prin sat. La noi a fost încartiruit un neamț mai vârstnic, căruia soldatul cu care-a venit îi zicea „Überführer”, deci un fel de plotonier major. Era voinic, cu mustăți stufoase și poc-în-păr ca a lui Franz Jozef. S-a dovedit un om amabil, din primul moment când a intrat în casă, prezentându-se mamei bătând din călcâiele cizmelor cu pintenii cam ruginiți și spunându-i că se numește Hans Müller. I s-a pregătit patul din „casa dinainte”, iar seara a stat de vorbă cu noi și, spre mirarea noastră, vorbea – scâlciat – dar vorbea românește. Ne-a explicat că a fost cu unitatea, mai mult timp, prin Banat și s-a deprins cu vorba românească. El și-a manifestat satisfacția că unitatea lor nu a fost trimisă pe frontul din Serbia, pentru că acolo – cum spunea el – „și barbații și femeile poarte cuțit și taie pe nemți”. A fost foarte duios față de mine, spunând că are și el acasă un băiat de sama mea și o fată mai mică. Ne-a și arătat o fotografie cu soția lui și cu Erik și Ingrid ai lui, ștergându-și câteva lacrimi care i se aninară de gene. Am reținut până azi figurile celor doi pui de neamț: Erik era voinic, chiar gras, blond cu niște priviri inexpressive de vițel, dar Ingrid era o fetiță șatenă cu obraji ca pancovele bine crescute, cu cărare la mijloc și două codițe împletite, având o privire șmecheră strecurată printre pleoapele pe jumătate-nchise. După ce și-a prezentat familia, Müller s-a dus în camera lui și a revenit cu o tablă de ciocolată, mărișoară, învelită în hârtie colorată cu roșu și albastru, pe care mi-a oferit-o mie, mângâindu-mă pe creștet, după ce eu i-am mulțumit. Și-a deșertat paharul de vin și, când mama a vroit să-i mai toarne, a acoperit paharul cu palma, s-a ridicat de la masă și a bătut călcâiele și a mulțumit, spunând „dankeşön” și s-a dus la culcare. În dimineața următoare, m-am sculat și eu devreme, cu grija tablei de ciocolată de care nu îndrăznisem să mă ating încă. M-a impresionat comportamentul lui Hans Müller, pe care l-am văzut lângă fântână, gol până la brâu, iar un soldat neamț îi turna apă rece, cu care se spăla folosind și un săpun bine-mirositor. Mama îi oferise un lighean cu apă încălzită, dar el a refuzat. După ce s-a echipat destul de repede și s-a încins cu centura cu cataramă galbenă și cu pajura pe ea, mama i-a oferit o ceașcă cu lapte cald și o felie de pâine și slănină. Neamțul a sorbit laptele din ceașcă, stând în picioare, a refuzat pâinea și slăcina, apoi a mulțumit, tot în limba lui. Și-a troznit din nou călcâiele, salutând pe mama ca pe un general, iar mie mi-a întins mâna lui mare, spunându-mi „la rävädere mein Kind” și eu l-am însoțit până-n stradă. Aci era soldatul care-i turnase apă de spălat, cu doi cai mari, înșeuăți. Hans Müller, deși voinic, a încălecat foarte ușor, după care mi-a făcut un semn de rămas-bun și a pornit în trapul calului, urmat de soldatul care a încălecat al doilea cal, spre mijlocul satului.

Ciocolata primită dela neamț am păstrat-o, neatinsă, încă vreo trei zile, până duminica următoare. După ce am venit dela biserică, la masa de amiazi, am pus-o lângă farfuria mea, încercând să descifrez ce scrie pe învelișul ei. Știam eu ceva să cetesc – mai ales cu litere mari – dar aci nu am avut spor. Scrisul era cu niște litere încalcite, adică era cu literele nemțești. După ce-am mâncat de amiazi, am desfăcut cu grije ambalajul dublu, din hârtie colorată și staniol și am rupt două pătrățele de ciocolată și le-am oferit mamei, iar alte două la mătușa Anica, iar două le-am mâncat cu religiozitate, fiind, cred, prima ciocolată pe care am gustat-o. Pe rând în ziua aceea, am mâncat tot restul de pătrățele care-mi plăceau tot mai mult și când le-am terminat am //¹⁶ regretat lăcomia de care am fost cuprins. Muștrându-mă, în gând, mi-a tresărit gândul că am uitat să-i duc, măcar un pătrățel, la mama Ică și două la tușa Nina... aceea care a aruncat pe acoperișul de șindrilă al casei noastre prima cruce din sânziene pentru mine. Am fost indispus tot restul acelei zile de duminică și am evitat să merg la mama Ică și nu știu de ce, nici Nina nu a venit la noi în acea duminică.

Pare-se că mama a intuit preocuparea mea și, în după-masa zilei următoare, a scos din blidar cele patru pătrățele de ciocolată, pe care le oferisem ei și mătușii Anica și mi le-a dat. Le-am strâns în pumn și am fugit la mama Ică, care locuia foarte aproape de noi. Am deschis palma și i-am oferit bunicii două bucățele din ciocolata care se cam înmuiase și lăsase niște urme brune în palma mea, spunându-i că două-s pentru Nina. Mama Ică mi-a zis să le mînc eu, că pe ea o dor cei vreo trei dinți pe care-i mai are și eu m-am conformat. Și Nina a încercat să refuze, dar în cele din urmă a acceptat, le-a luat, le-a mestecat pe îndelete, după care m-a sărutat pe ambii obraji, lăsându-mi niște amprente brune a buzelor ei. S-a uitat apoi la mine și a început să râdă, cu râsul zglobiu al celor 16 ani ai ei și m-a dus la oglindă să mă văd. La-nceput, mi-a venit să plâng, în timp ce Nina încerca cu o batistă să-mi șteargă de pe obraji urmele buzelor ei. Apoi am râs și eu, molipsit de râsul ei, dar apoi m-am înfuriat și ochind un fus plin cu tortul tors de mama Ică, m-am repezit la Nina s-o lovesc. Ea a fugit în jurul mesei și eu după ea, fără s-o pot ajunge. Deodată m-am oprit mirat, observând cum îi saltă sânii sub iia ei ușoară, desfăcută în față. Și oarecum să mă răzbun, că n-am ajuns s-o lovesc, am arătat cu degetul și am bolborosit: „tu ai țâțe, tu ai țâțe!” Nina și-a strâns imediat iia, legând șnurul și mi-a zis să-mi fie rușine. Încurcătura a lămurit-o mama Ică, spunându-i să-i fie ei rușine, că „umblă dezgubenată la ie” și de pe blidar a luat două pere, jumătate galbene și jumătate roșii, pe care mi le-a oferit. Am pornit spre casă ținând câte una din pere în fiecare mână, fără să-ndrăznesc să mușc din vreuna, pentrucă în imaginația mea prea semănau cu sânii feciorelnici ai lui Nina.

Să fi fost o licărire – din subconștient – a eroticului înnăscut sau mai curând a simțului estetic primar prin comparație? Este greu de separat cele două stări ale biosului, la vremea când rațiunea era încă în fașă.

Cert este că pentru tușa Nina am avut și păstrat o afecțiune filială și când mi-au albit tâmplele și stingerea ei din viață la un soroc destul de înaintat m-a copleșit de tristețe, fiind deprins cu ideea că ea este nemuritoare. Și nemuritoare a rămas în amintirea mea.

În strânsă legătură cu neuitata tușă Nina sau mai târziu „mătușa Carolina”, îmi revine în aducere aminte o întâmplare din vara – să fi fost după Sânziene – [a] anului 1916. În spre seară, veneam cu carul tras de Fiscu și Coandor, boi voinici, albi, cu coarne puternice, dar blânzi, aducând „pui” de cucuruz și mohor de pe pământul nostru din „Plopi”. Mama mergea înaintea boilor, părând mai îngândurată ca altă dată, iar eu eram pe ceglău, cu biciul pe umăr – chipurile – mânănd boii. Carul scârțâia pe drumul pietruit, boii pășeau alene, rumegând, iar eu mai strigam câte-un „bună sara” oamenilor mai vârstnici care stăteau pela porți, așteptând ciorda care și venea în urma noastră. În mijlocul satului, cum am apucat spre stânga, pe ulița noastră, a apărut același jurat dela primărie, cu gură de șobolan, tetea Chirilă, întâmpinând-o pe mama și scoțând de după curea un plic mare galben. Mama s-a oprit și odată cu ea și boii, iar Chirilă i-a întins plicul. Descumpănită, pentru moment, mama a privit acel plic, un moment, apoi oftând a pornit înainte și boii au pornit și ei cu pas domol. Ajunși acasă, am orânduit treburile de seara, mai ales că era aci și cumsecadele Troșca. El a așezat vitele în grajd și mama nu a venit îndată să mulgă vacile – pe Joiană și Mândruță – și a lăsat-o pe mătușa Anica să vadă de treburile cinei și s-a dus în casă. M-am dus și eu, după ea, la câteva minute și am găsit-o șezând la masă, cu capul sprijinit în mâna dreaptă și cu privirea asupra plicului galben, care avea la colț o dungă roșie, rămas nedeschis pe masă. La intrarea mea a tresărit, un moment, privind-mă cu ochii umezi și schițând //¹⁷ un surâs care se vedea că-i forțat. Cum știam că mama citește mai greu decât mine, ea crescând la „Pădure” nu a fost la școală decât pe apucate, am pus mâna pe plic să-l deschid. Ea m-a oprit cu un gest domol „lasă-l, întâi să mulgem vacile” și s-a ridicat, luându-mă pe după umeri: „hai să mă ajuți, că numa tu ești acum nădejdea me”.

Ne-am dus la grajd, unde Troșca a aprins lămpașul, ducând cu noi un șuștar zmălțuit în albastru și o altă găleată mai ponosită cu apă, pentru spălatul ugerelor la vaci. A terminat de muls cele două vaci, mai repede decât de obicei și mi-a zis „Dă-le drumul la ghițăi”, ridicându-se de pe scăunelul pentru muls, cu șuștarul înspumat de lapte proaspăt. M-am conformat deschizând ușa șurii, de unde au năvălit cei doi viței flămânzi și în seara aceia viței au supt mai mult lapte ca-n alte seri. Între timp, mătușa Anica așternuse masa în bucătărie și era mirată de tăcerea și a mamei și a mea, fiecare fiind cu gândul la plicul galben cu dungă roșie. În timp ce mama punea laptele la fiert, eu am adus plicul și i-am cerut voie mamei să-l deschid, chipurile pretinzând că eu știu citi, deși nu știam mare lucru, doar cât am intuit din almanahul pe anul 1909 rătăcit în casă la noi. Mama a aprobat din cap și eu am tăiat cu un cuțit, pe la un cap, acel misterios

plic. Dar în clipa aceea mi-a venit o idee și, fără să spun nimic, am rupt-o la fugă, am ieșit în stradă și am trecut drumul la... „tușa” Galeni. Ai casei se pregăteau și ei de cină, și Galeni, văzându-mă cu un plic în mână s-a-mbujorat ca și-n alte dăți. A luat plicul, a scos hârtia, care și ea avea o dungă roșie la colț, a citit repede prima dată, apoi a recitit-o bombănind în nemțește și privindu-mă cu coada ochiului, intrigată de nerăbdarea mea de a ști ce scrie acolo. Mi-a zâmbit, a pus hârtia în plic și când moșu Iacob a intrat în casă, bombănind cum îi era obiceiul, ea m-a luat de mână și am ieșit împreună, mergând la noi acasă. Mama era în ușa curții și, cum se-ntunecase bine, am zărit-o la lumina unor fulgere îndepărtate, care anunțau furtuna. „Îi mort?”, a îngăimat mama către Galeni. „Nu, nană Marie, nu fi supărată că nu-i nimic rău”, a răspuns Galeni.

Am intrat în casă și Galeni a desfăcut scrisoarea și a citit-o cu glas tare în limba germană cum era scrisă, apoi a tradus tot ce era scris, explicând mamei că scrisoarea a venit dela „Crucea Roșie din Geneva” și o înștiințează că soțul dânzei este prizonier în Rusia încă din primăvara anului 1915, că se găsește într-un lagăr de lângă Petrograd și este sănătos.

Tușa Galeni era veselă și cu toată convingerea a explicat mamei că-i bine, mai bine prizonier decât pe front și că în curând se gată războiul și vine acasă. Vestea și mai ales glasul cu sunet de clopoței de argint al tușii Galeni ne-a-nseninat. „Să deie Dumnezeu să șie bine”, a murmurat mama, tocmai când pe ușă s-a năpustit Nina, cu niște boboțe de lacrimi aninate de jenele ei lungi și suspinând, abia a reușit să bolborosească o întrebare: „Ce-i cu cumnatu?”. I-a răspuns Galeni că nu-i nimic rău și văzând-o că-i veselă, și-a stăpânit suspinele, dar lacrimile au început să-i curgă șiroaie, de-acum, de bucurie, mai ales că Galeni i-a dat amănunte despre conținutul scrisorii. „Bage-se dracu-n vecinul Chirilă, să să bage, că adiniaori ne-a spus că o vint veste că-i mort cumnatu și că chiar el o adus scrisoarea”, a izbucnit Nina. Dupăce Galeni i-a explicat totul, a izbucnit din nou: „Lasă că-i arăt eu la tetea Chirilă, să mă ție minte, că m-o spăriat. Dacă nu știe ce scrie în scrisoare, dice vorbește prostii!”

În ușa camerei ascultau mătușa Anica, ținându-și mâna la gură să-și acopere tremurul buzelor, iar în spatele ei Troșca, mic și strâmb, cu ochii lui veșnic roșii, trăgând vrăjmaș din citura pipei, care nu scotea fum pentrucă era stinsă.

Galeni și Nina, care erau de aceeași vârstă, au plecat împreună și la noi în casă lucrurile s-au liniștit. Mătușa Anica a adus, bombănind un „Tatăl nostru”, mâncarea din bucătărie, o cratiță cu tocană de pui și mămăliga învelită în merindeață, apoi o cratiță cu lapte dulce și farfuriile necesare. Când a isprăvit rugăciunea, a spus răstit: „Acum să faceți bine și să mâncați, că Tatăl nost l-am zâs io și pentru voi”.

Mătușa s-a-ntors în bucătărie, strigând „Hai Ștefane să mânci și tu și mai lasă dracului pipa, nu tăt molfăi la ea”. De fapt Troșca //¹⁸ ținea citura pipei în

gură și freca de zor cu un chibrit de perete să-și aprindă pipa, fără să reușească. Chemarea mătușii Anica era pentru el poruncă și a renunțat să-și mai aprindă pipa, urmând-o pe mătușa la bucătărie.

În acea noapte, culcat pe păcelul din capătul târnațului de către uliță, am avut un vis pe care nu l-am uitat până azi. Se făcea că-l vedeam pe tata în uniforma lui verzuie, așa cum îl văzusem la Cluj, înainte de a pleca pe front. Erau mai mulți ca el, dar nici unul așa de voinic și impunător. Se găseau într-o curte imensă, în care mai erau și alte grupuri în alt fel de uniforme, care-mi părea că-i păzesc pe cei în uniforme verzui. Mai în depărtare se vedeau niște tunuri și cai mulți, împovărați de harnașamente și la orizont niște case mari, cu mai multe etaje. Unul, probabil, mai mare în grad, care semăna leit cu Hans Müller, l-a luat la o parte pe tata și-i spunea ceva, cam răstit, arătându-i ceva cu mâna. Tata zâmbea și cred că și eu am zâmbit, în somn, și dădea din cap, că a înțeles. A chemat câteva cătane în uniforme verzui și în fruntea lor s-a îndepărtat spre locul arătat de cel care semăna cu Hans Müller, dar când [acesta] și-a întors fața spre mine, mi-am dat seama că nu-i Hans, pentru că acesta avea un chip hidos și o barbă mare roșie ca o flacăra. Am strâns ochii să nu-i mai văd flacăra bărbii și rânjetul unei guri cât ușa deschisă a sobei noastre din bucătărie când interiorul e căptușit cu jar. M-am trezit pe când Golanu sufla din cornul lui de bou, în capătul de către Curte al uliței, anunțând să se dea vitele în ciurdă.

În curte, Troșca forfotea cu picioarele lui strâmbe, pe lângă carul în care era așezat plugul cu roțile și o grapă; iar mama așeza în leoca dela car straița cu merinde. Vacile au fost scoase în uliță la ciurdă, iar – apoi – Troșca a slobozit boii la apă și înjugăți la car, de el dar cu ajutorul mamei – el era scund și boii înalți și nu ajungea să le pună restelele. Troșca a pornit cu carul, iar mama după ce a umplut un cânceu de pământ smălțuit cu apă, a plecat prin grădină pe la Martin – vecinul nostru de peste drum – să-i iese în cale la Troșca.

Eram zorit cu îmbrăcatul să plec și eu cu ei pe hotar, dar mama m-a oprit, spunându-mi să rămân acasă s-o ajut pe mătușa Anica și pe la amiazi să le duc mâncarea pe care o va găti mătușa. „Știi tu unde ne găsești, la „Obrație” și dacă nu suntem acolo, vii la „Perișori”. Dar vezi să nu verși „păzitura” să n-avem ce mânca de-amiazi. Dacă ți-i frică de cânele lui Martin, ieși prin curte pe la mama Ică”.

Am rămas cam bosumflat, pentru că știam că mătușa Anică mă pune la treabă: ba să aleg fasolea verde culeasă de ea din grădină, fiind prima recoltă, ba să stau pe scăunel în fața sobei și să pun pe foc tulei uscați, care ardeau repede și trebuia, tot mereu, să pui alții; ba „du-te măi copile și adă niște ceapă din grădină” și când veneam cu ceapa mă-ntreba „frunze de pătrânjel n-ai adus?” și din nou după frunze de pătrânjel. Mai bombăneam eu, pe undeva, dar mă conformam, abia așteptând să se facă amiazi și să plec cu mâncarea. O grăbeam mereu pe mătușa să termine mâncarea și uneori puneam ceasul bătrân cu greutate

înainte, sau când bătea 11 îi spuneam mătușii că a bătut 12, pentrucă ea nu vedea bine și nu mă putea controla.

În sfârșit, mi-a așezat oala cu zamă de fasole verde într-o corfă de papură, împreună cu un blid de tablă smălțuită pentru Troșca, două linguri; alături a pus niște brânză legată într-o merindeață și apoi într-o straiță a așezat o jumătate de mămăligă încă destul de caldă. Straița am luat[-o] pe umărul stâng și corfa în mâna dreaptă și – de astă dată – am luat un bici cu o pleznă împletită cu sârmă, purtându-l pe umărul drept, cu plezna de-a târâșu după mine. Am luat această măsură de prevedere nu de frica cânelui din curtea lui Martin, ci a găscanilor de pe pășunea de după grădini. Nu o dată am fost înconjurat de câte trei sau patru găscani agresivi și, învârtindu-mă printre ei, am vărsat o parte din zama pe care o aveam în corfă. Mama nu se supăra, dar râdea de mine: „Ce mai ficior am și io, că-l mănăcă găscanii!” Și-mi era mai ciudă //¹⁹ [decât] dacă m-ar fi certat. Acum, având biciul la îndemână, când s-au înfoiat la mine niște găscani furioși, am pus corfa jos și am început să-nvârt biciul pocnind peste capetele găscanilor, în admirația prichindeilor care păzeau găștele. Pe unul mai îndrăzneț dintre găscani am reușit să-l agăț cu pleasna biciului, care s-a învârtit pe lângă gâtul lui. Când acesta a început să se zbată, gata să fie sugrumat, ceilalți au luat-o la fugă, iar cel agățat de pleasna biciului cu greu s-a descurcat, smucindu-se și a fugit și el. M-am simțit, atunci, ca un viteaz, după această izbândă asupra găscanilor. Dar, dupăce mi-am luat corfa cu mâncare și am pornit, mi-am întors capul să văd dacă nu cumva inamicii mei vor să mă atace pe la spate și numai bine m-am împiedecat de un mușuroi și m-am pomenit pe burtă. M-am trudit să țin corfa să nu se răstoarne oala cu zamă de fasole verde, dar tot s-a înclinat puțin și s-a umezit fundul corfei.

Când am ajuns la „Obrație”, șirinca era aproape gata arată, doar mai aveau de întors vreo două brazde. Mama s-a uitat la soare și, zâmbind și soarelui și mie, mi-a zis: „Te-ai cam grăbit voinice, crezând că ne-o apucat foamea”. I-am spus că eu m-am luat după ceas, nu după soare și mi-am așezat bagajele lângă un răzor, punând corfa puțin înclinată, ca să presupună mama că aci s-a vărsat ceva din oală.

După vreun sfert de ceas, au fost desjugați boii și lăsați să pască pe-un petec de iarbă de lângă Balta lui Șandor și mama și cu Troșca s-au așezat pe marginea răzorului să prânzească. Mama a scos oala cu zamă din corfă și a văzut că fundul corfei este umed. S-a uitat la mine cu un fir de zâmbet și m-a-ntrebat: „Iar ai avut de val cu găscanii?” Am bravat întrebarea, explicându-i cum i-am pocnit cu „ghiciu” și că pe unul era gata-gata să-l sugrum. Mama nu a mai comentat și i-a umplut blidul lui Troșca, i-a pus pe o merindeață niște brânză și un hâlm de mămăligă, iar ea a început să mănăce din oală. La un moment dat s-a uitat la mine și m-a-ntrebat: „Tu ai mâncat acasă?” Am dat din cap afirmativ, dar îmi lăsa gura apă auzindu-l pe Troșca sorbind zgomotos din zama care i se

prelingea pe sub mustăți în barba lui nerasă. Mama a înțeles și mi-a dat oala și lingura ei, îndemnându-mă să mai mânc ceva și aci. Nu m-am lăsat rugat și m-am îndopat cu bucăți de mămăligă, pe care mama le tăvălea în brânză și cu zamă de fasole verde. Dar, am avut bunul simț să mai las și mamei din acea grozavă zamă, mult mai bună aici, lângă „Balta lui Șandor” decât acasă pe masă. Îmi plăcea să mânc la hotar, lângă brazdele de pământ reavăn sau –în timpul secerișului – la umbra snopilor și-mi tihnea grozav.

Probabil că era o rămășiță ancestrală din vremurile multimilenare, când oamenii consumau hrana la fața locului, acolo unde o găseau.

[...]

//²⁴ Era pe la începutul lunii septembrie 1916, după ce se mai potoliseră știrile că satul va fi evacuat, într-o duminică după amiază a căzut pe mine soarta să merg să aleg vitele din ciurdă și să le „mărginesc” pe undeva, să aibă ce mânca, pășunea fiind arsă de secetă. Mama a făcut doar o aluzie că cineva „ar trebui să aleagă jitele din ciurdă da n-are cine...” Am priceput și m-am oferit, iar mama după ce a chibzuit puțin, mi-a pus în străicuța făcută pentru ovodă o plăcintă cu brânză învelită într-o merindeață și mi-a zis „s-o mânci pe la ogină”, explicându-mi să duc vitele pe miriștea noastră dela „Gruieț”, că acolo au ce mânca.

//²⁵ Am luat o bâta din lemn de corn a lui tetea Ștefan-Troșca, care era mai înaltă ca mine și am pornit însoțit de mama până la poartă și-am trecut ulița intrând în curtea lui Mărcuț, pe unde ieșeam în hotar. Mama s-a oprit în pragul porții și când am întors capul am văzut-o cu mâna la gură și ochii umezi și am auzit când o femeie i-a zis. „Ai ficior mare, Marie!” Nu știu dacă mama i-a răspuns ceva sau nu, mai curând cred că nu. Eu am ajuns la ciurdă, care era pe pășunea din „Bălți” și cu ajutorul lui Golanu – ciurdarul – am ales vitele, pe cei doi boi albi, Fiscu și Coandor și două vaci, Joiana și Mândruța și am dat după ele ducându-le pe o șirincă a noastră dela „Gruieț”, în care prin holdă a fost semănat trifoi, dar a răsărit rău, mai mult buruieni.

Să fi tot fost pe la orele patru după amiază, când pe o brazdă a cucuruzului învecinat, oarecum pe furiș, fără zgomot, s-a apropiat Prezășu. Eu l-am zărit de departe, pentru că i s-a văzut pălăria de pe capul lui ca o „minge de rugby” peste vârful cucuruzului, fără să-l pot identifica, decât când m-am pomenit cu el lângă mine. Atunci i-am remarcat „jocul mărului lui Adam”, proeminent pe gâtul lui lung, încă înainte de a-mi zice ceva. Mi-a venit să râd, dar zărindu-i privirile autoritare nu am îndrăznit. A strigat apoi la mine cu glasul lui scârțâit: „Ce-ai băgat jitele aci, mă ăla a lui Țulea, ha?” „De ce să nu le bag că-i locu nost”, am răspuns eu bătos. „I-a vost, i-a vost, da tăt nu-i slobod, că-i cu trifoi și eu răspund de ce-i pe loc. Să scoți iute jitele de aici că dacă nu ți le închid și le duc la primărie”, a strigat el. A dat apoi ocol vitelor care pășteau liniștite pe miriște, vrând să le adune mai laolaltă și să le mâne în afara miriștei. Oarecum deranjat,

Fiscu, boul de către om, alb-cenușiu și puternic, având și faima că este „împungaciu” – deși nu era reală – a ridicat capul, a mugit odată prelung și a răcâit odată cu copita în pământ, apoi s-a îndreptat cu pași rari spre Prezășu, ținând capul semeț în sus. Inspectorul de hotar, deși avea o furcă în mână, a întins-o și s-a postat în spatele meu. „Mă, mă, nu-l lăsa, că acesta-i cu primejdie...” bâlbâia Prezășu, în timp ce Fiscu se oprise la câțiva pași, de unde-l privea peste capul meu. Am ridicat privirile spre el și m-a pufnit râsul, văzând cum îi tremură bărbia care se confunda cu gâtul lui cu pielea ca gâtul curcanului și cum îi juca mărușul lui Adam. „Mă, mă și tu mai și răzi?” S-a liniștit când a văzut că boul s-a apucat din nou de păscut și nu l-a mai privit dușmănos. Prezășu care era în spatele meu și-a făcut alt plan și m-am pomenit că-mi scoate străicuța de după cap și, mândru de isprava lui, mi-a spus: „Asta o ieu zălog și pentru asta mumă-ta trăbă să plătească gloabă la primărie”. M-am întors furios spre el și am ridicat bâta de corn gata - gata să-l lovesc. El a ridicat mâna strigându-mi: „Să nu dai, mă, măi, mă, să nu dai!”, n-am dat, dar cu plânsu în vârful nasului am strigat și eu: „Nu dau, nu dau, da să-mi dai plăcinta”. Prezășu a desfăcut străițuca și a scos plăcinta și, răsând behăit, mi-a întins-o. Se vede treaba că, stârnit de țipătul meu, Fiscu a renunțat la pășunat și s-a îndreptat spre noi, probabil atras și de mirosul plăcinte cu brânză. Prezășu, de frică, a întins-o cu pașii lui lungi, pe de-a latul șirincii cu porumb, uitându-se înapoi. Fiscu a întins botul său negru și umed spre... plăcinta cu care am rămas în mână și s-a uitat întrebător la mine cu ochii lui, acum, blânzi. „Mânc-o tu, Fiscule și nu Prezășu...” am boroborosit eu și i-am întins plăcinta, pe care Fiscu a mâncat-o din mâna mea, după care s-a lins satisfăcut pe botul umed și negru. Plânsul meu, pe care l-am constrâns să nu pornească, s-a transformat într-un zâmbet adresat lui Fiscu și o înjurătură, în gând, adresată lui Prezășu.

Fiscu, sperând că mai am vreo plăcintă, a rămas lângă mine și, cum nu l-am onorat cu o altă ofertă, și-a plecat capul în jos, așa ca să ajung să-l scarpin între coarne și pe ceafă, lucru care-i plăcea de minune.

Între timp, Joiana a intrat în șirinca de alături, care era a lui unchiu Florean, dar nu a stricat cucuruzul, ci mânca numai mohor de pe o brazdă. Cred că Prezășu a văzut, dar n-a avut curajul să mai revină, de frica lui Fiscu.

Eram indignat de nedreptatea ce mi s-a făcut, fiind totodată îngrijorat de ce-mi va spune mama, când află isprava și trebuie să plătească gloaba la primărie.^{//²⁶}

Pe nesimțite, soarele a scăpătat după Bilag și ciurda satului se întindea în lungul drumului, vitele oprindu-se la porțile stăpânilor. În urma ei veneam și eu cu ale mele, Fiscu fiind în frunte, pășea cu demnitatea unui nobil, cu capul pe sus și în urma lui veneau cele două vaci care-i erau surori, iar după ele Coandor, care nu era prăsilă de „curte”, ci era cumpărat. Eu le urmam, dând bună seara

oamenilor de pe la porți și ascultam cu orgoliu laudele unora privind faptul că vitele mele sunt atât de sătule.

În grajd le-a așezat Troșca, iar mama s-a pregătit să mulgă cele două vaci care abia își purtau ugerele pline și nu a băgat de seamă că eu nu am străicuța cu care am plecat să mărginesc vitele. Nici eu nu i-am spus nimic, nu știu de ce anume.

Pe când ne adunam la cină, de astădată în casă, fiind duminică, a intrat Prezășu, cu străicuța mea în mână. După ce a dat bună seara, mama i-a oferit un scaun: „șezi tete Niculae dacă ai vint la noi”, iar mie mi-a aruncat o privire care se dorea muștrătoare, dar era, de fapt, mângâietoare. Prezășu după ce s-a așezat și-a pus pe genunchii lui osoși care se întrezăreau prin pânza aproximativ albă a pantalonilor, străicuța luată zălog dela mine, apoi s-a uitat la mine strâmbându-și a zâmbet buzele lui subțiri și desgolindu-și niște dinți înnegriți și cu pauze între ei. „Ce te aduce pe la noi, tete Niculae?” l-a întrebat mama, făcându-se că nu observă străicuța cu pricina. „Asta – și a ridicat străicuța – și isprava ficiorului tău, care-a băgat jitele pe trifoiu de pe Gruieți și n-o vrut să le scoată când i-am poruncit”, a bolborosit el.

„Numa atâta-i treaba, tete Niculae? Atunci nu-i nici un bai, că io l-am trimis acolo”, a ripostat mama, în timp ce se îndrepta spre blidar, de unde s-antors cu sticla cu rachiu și un pahar. „Treaba-i mai mare, tu Marie, că ficioru-to o vrut să mă lovească cu bâta când i-am luat zălogul”. „Da nu te-o lovit?”, a întrebat mama în timp ce-i dădea un pahar de jinars. După ce Prezășu l-a dat peste cap, a bolborosit „nu, nu m-o lovit, că... m-am ferit”. „Asta nu-i frumos”, a murmurat mama în timp ce-i mai turna jinars în paharul pe care Prezășu îl ținea în mâna care-i tremura ușor.

Pe nesimțite m-am strecurat afară din casă pentru că-mi venise o idee năstrușnică. La poarta mare era o stinghie lată de vreo 15 cm și lungă de cca 1,50 m, cu care răzemam acea poartă. Am luat-o și am așezat-o cu un capăt sub țâțâna ușii și cu celălalt între poarta mare și stâlpul porții, așa încât era mai înaltă ca pragul ușii, pe care am deschis-o înapoi. După puțin timp, Prezășu a ieșit din casă, condus de mama până la ușa târnațului și l-am auzit spunând că-i mulțămeste pentru jinars și a dat sara bună. Eu m-am pitit în partea dreaptă a porții mari și așteptam rezultatul isprăvii mele. Când Prezășu a ajuns la prag, s-a împiedecat de stinghia pusă de mine și, pentru a-și menține echilibrul, după ce-i căzuse și pălăria de pe capul lui ca o minge de „rugby”, s-a dus împletindu-se până-n poarta lui Martin. Între timp, trecea spre moară unu Ciula și, văzându-l pe Prezășu bombănind și căutându-și pălăria, i-a zis: „Măi tete Niculae, nu-i bine să bei cât nu poți duce. Vezi că era să răstorni poarta lui tetea Martin?” și s-a aplecat el și i-a dat pălăria culeasă de pe jos. „Taci, mă neisprăvitele, că n-am beut decât două păhăruțe; da nu știu de ce m-am închedecat...”. „Te-ai închiedecat de... tăria jinarsului”, i-a ripostat Ciula și și-a văzut de drum.

Între timp, eu chicoteam în dosul porții, apoi m-am grăbit să desființez „capcana” prin care m-am răzbunat față de Prezășu, iar mama striga după mine să merg la cină. În timpul cinei, i-am povestit mamei cum s-au petrecut lucrurile și, spre amuzamentul ei, i-am spus că plăcinta i-am dat-o lui Fiscu, pentru că nu am vrut s-o mai mânc după ce Prezășu a apucat-o cu mâinile lui cu care chipăie morții.

[...]

7. Evenimentele se precipită

Anul 1917 a debutat cu masive treceri de trupe germane spre răsărit, spre frontul Moldovei, dar și cu dese vizite ale jandarmilor cu pene de cocoș și prin satele noastre. Scopurile pe care le urmăreau acești paznici ai imperiului austro-ungar erau multiple: în primul rând, ei rechizionau (recvirau, cum se spunea atunci) bucate și animale pentru nevoile frontului, mai cu insistență decât în trecut; apoi, aduceau ordine de mobilizare pentru tineri care abia împliniseră 18 ani și care nici nu erau – formal – recrutați. Totuși, măsurile de rechiziționare erau oarecum raționale, adică nu se ridicau animale de tracțiune sau de //³⁴ reproducție, așa că datorită acestei rațiuni, în gospodăria noastră mama a putut ține tot timpul cei doi boi și două vaci de lapte și în acest an fatidic a scăpat dând o junincă de 2 ani și câteva ferdele de cucuruz. Aceasta și datorită unei alte dispoziții, prin care familiile care aveau pe cineva mobilizat erau tratate mai omenește.

Dar jandarmii cu pene de cocoș mai aveau și altă misiune și deseori erau în mijlocul satului, duminica sau în sărbători, când lumea ieșea dela biserică. Iar uneori își făceau apariția la jocul tinerilor, care se ținea în curtea lui Ianoș (Man Ioan, tatăl lui Man Aurel, care trăiește și azi). Oamenii au cam înțeles ce căutau și le-au cam jucat feste. Ei căutau „primele” (panglici) tricolore sau cingători în aceleași culori, la fete sau la tinerii care mai erau în sat și, când le aflau, ele erau confiscate. S-a-ntâmpnat chiar să facă anumite percheziții în anumite case și să confiște fețe de masă sau covoare în care erau folosite culorile roșu, galben și albastru.

[...]

//³⁵ Anul acesta vânzolit – 1917 – a dus și la închiderea școlii confesionale din Sântimbru și nu am mai putut urma, fără forme legale, cursurile la această școală, de care-mi aduc aminte cu mult drag.

Am rămas „stâlpul” casei, fecioraș mai răsărit acum, căruia mama îi cerea deseori unele sfaturi, ca de exemplu: „Tu ce zâci, să sămănăm crumpenele la Obrație ori la Gruieț?”

În primăvara acestui an, în baza unor dispoziții superioare, s-au repartizat prizonieri ruși familiilor care aveau bărbați pe front. Am primit și noi, întâi pe unul – al cărui nume nu-l rețin – care se pare că era sârb, dar era de o prostie fără margini și nu izbutea să întoarcă carul. Mama l-a trimis înapoi în lagărul din gara

Coșlar, dar ne-a fost repartizat un rus mai în vârstă – peste 50 ani – Ivan și nu //³⁶ mai știu exact cum; dar o licărire a memoriei pare-se că vrea să-mi spună că se numea Solcov. Era un om de ispravă din Bielorusia și ne-am înțeles bine cu el. Cu el și cu Troșca, gospodăria condusă de mama a mers bine și recolta anului 1917 a fost foarte bună. Am avut de unde da și pentru armată și ne-a rămas și nouă. În gospodărie aveam doi boi – care erau junci abia învățați să tragă când a plecat tata pe front și două vaci, una bătrână Joiana și alta junincă prăsila celei dintâi și porci destui.

Dacă Troșca era prietenul lor și nu l-am auzit vreodată să înjure vitele sau să le lovească, Ivan se aseamăna cu el din acest punct de vedere. Interesant de semnalat că cei doi – Troșca și Ivan – au ajuns să se înțeleagă de minune între ei, deși la început tetea Ștefan – Troșca se uita cam cruciș – ca și mătușa Anica – la Ivan.

Iarna 1917 spre 1918 a fost destul de aspră, dar primăvara [lui] 1918 a venit devreme. Îmi amintesc cu plăcere (când dactilografiez această pagină se apropie Crăciunul 1984) de Crăciunul lui 1917, mai ales datorită colinzilor pe care le cântau un grup de prizonieri ruși – trei dintre ei lucrau în gospodăria lui moșu Iacob – alcătuit din Vasili, Grișa și Feodor, complectat cu încă vreo doi care lucrau unul la Curta Alexă și altul nu mai știu la cine. Ei formau un cor impresionant și cântau niște colinzi excepțional de frumoase. Păcat că Ivan al nostru nu avea leac de voce, dar el le spunea numele colinzilor. Deși le plăcea băutura, în noaptea ajunului de Crăciun, colindând pe la anumite familii, nu puneau un strop de băutură în gură, spunând că-i păcat. Se răzbuiau însă în zilele următoare, dar niciodată înainte de amiază, ci doar spre seară.

8. Paștile anului 1918

Am ținut să marchez această sărbătoare într-un capitol separat, întrucât în chiar ziua întâia de Paști a avut loc un eveniment important pentru rostuirea viitorului meu.

Paștile copilăriei rămân – în general – momente feerice care se încrustează pe răbojul amintirilor și nu se șterg; cel mult se suprapun prin repetarea lor în anii copilăriei.

Conform tradiției locale, ceremonia Învierii se oficia în jurul orelor 5 dimineața, când clopotele mânuite cu măiestrie de către Troșca – prietenul copilăriei mele – chemau tot satul la această sacră ceremonie. Trezit cu noaptea-n cap, m-am îmbrăcat și am fost printre primii – împreună cu Ivan al nostru – în fața bisericii. Era pe la sfârșitul lunii aprilie, dar vremea se încălzise și mugurii pomilor s-au desghiocat repede, desvelindu-și frunzele. „Scântia” albă dela colțul bătrânei noastre case era bine înfrunzită și bogăția de flori albe erau aproape deschise.

Totuși, la ora aceea am zgribulit puțin, mai ales că m-am îmbrăcat cu costumul nou făcut de „Chiforel” – așa cum știa el – alcătuit din pantaloni scurți

și un veston cam țepăn și am refuzat să îmbrac paltonașul din pănură verzuie țesut de mama, pentru că era vechiu.

După aproape o jumătate de oră de așteptare, a apărut popa Șerban Iosif, care încă de pe atunci nu se prea bucura de simpatia sătenilor. Era de loc din comuna Chețani de lângă Luduș și venise în sat de tânăr, cu mult înainte de începerea războiului. El nu era căsătorit – fiind hirotonit celib – și a adus cu el în sat pe un frate al său – Șerban Pavel – căruia satul îi spunea „Păiuca” și care era mai în vârstă ca popa. În casa parohială – aceea care era situată în ograda în care și acum este casă parohială, și-au făcut o gospodărie mare, dar într-o admirabilă dezordine. „Păiuca” era căsătorit și avea o nevastă „lată-n buci” (vorba lui Cornel-Hameșu!), câtă vreme el era un sfrijit și un urâtul pământului. Gurile rele ale satului afirmau că Păiuca doarme-n grajd, cu vară, cu iarnă și că cei vreo trei copii ai lui s-au născut cu „concursul” binevoitor al popii, care dormea în casă destul de aproape de cumnată-sa.

Popa Șerban era cam hapsân, nu o dată punând condiția să i se plătească taxa pentru înmormântare, anticipat, altcum nu venea la //³⁷ casa mortului pentru slujbă. Se mai vorbea-n sat că, noaptea, popa pășuna cei 4 boi ai lor prin lucernele și fânețele sătenilor, iar duminica la slujbă ațipea în altar, încât trebuia să-l trezească Ghiurca, crâșnicul cel fără o mână. Când careva din sat îl surprindea cu boii prin lucerna lui, popa Șerban se scuza invocând scriptura: „Mă, mă, și-n scriptură spune să nu legi gura bouului!”, susținând că au scăpat în judecată, mai ales din motivul că Păiuca avea pe ficiorul său cel mai mare avocat la Aiud, pe atunci capitala județului.

Ceremonia Învierii era sumară. După niște rugăciuni bolborosite pe nas de către Alexă a lui Ionul Prostului, popa Șerban bătea cu crucea de metal în ușa încuiată a bisericii, rostind cam molfăit formula sacră „Deschideți boieri porțile voastre să intre Împăratul mării!” Din spatele ușii, Ghiurca – crâșnicul – întreba „Cine este acela Împăratul mării?” Se mai repeta de două ori această formulă, pe ton tot mai poruncitor și răspunsul crâșnicului era tot mai răstit. După a treia rostire, popa spunea, ca răspuns la întrebarea lui Ghiurca: „Este Domnul Dumnezeu nostru, carele a făcut cerul și pământul...” (și nu mai știu cum). Atunci crâșnicul deschidea ușile bisericii și – în frunte cu popa – se intra în biserică, în timp ce se cânta „Hristos a înviat din morți...”. Pe parcursul acestei ceremonii, Troșca trăgea clopotele, dar foarte discret, ca să nu deranjeze dialogul popii cu crâșnicul. În momentul când se deschideau ușile bisericii și Troșca dădea drumul clopotelor într-un iureș vibrant, acompaniind imnul Învierii.

În biserică începea lunga utrenie de Paști, iar oamenii – în majoritatea lor – se duceau acasă pentru treburile gospodărești, până se intra în liturghie. Cum Ivan al nostru era foarte credincios și el se instala într-un colț retras al bisericii

de când începea utrenia și până se termina slujba – și acest lucru în fiecare duminică sau sărbătoare, eu a trebuit să mă reîntorc acasă și s-o ajut pe mama, să dea de mâncare la vite, ca și la porci, apoi să adăpăm vitele și să împlinim alte treburi mărunte din gospodărie.

Cam pe la orele șapte și jumătate - după ceasul cu „vulpe”, când soarele se ridicase vreo 3-4 stânjani de dunga răsăritului, eu am pornit, din nou, spre biserică, pășind agale în hainele mele noi și cu „păpuci” noi, care mă cam strângeau. Ulița era pustie și eu nu mă simțeam în apele mele. Să fi fost o presimțire a evenimentului ce se întrezărea sau din cauza hainelor noi? Nu-mi dădeam seama, atunci și nici acum. Un lucru știu, că până azi, de câte ori îmbrac o haină nouă – oricât de bine ar fi croită, nu ca cele făcute de Chiforel – mă simt oarecum stingherit în mișcări.

[...]

//³⁸ Revenind la prima zi de Paști din 1918, când am ajuns aproape de intrarea în biserică, m-am pomenit strigat de un bătrân – unul Ienei Partenie, poreclit „Cuca”. El venea de pe străduța din stânga bisericii, întrucât locuia aproape în capătul acelei străzi și grădina lui dădea în spre „Zugău”, adică spre iazul morii, pe marginea căruia era o cărare pe unde circulau sătenii.

„Măi voinice, măi, întoarnă-te acasă că o vint tată-to din război”, mi-a zis acesta. M-am uitat lung la el, convins că glumește, știindu-l un poznaș și băutor. Se spunea despre el că aducea câte o „fele” (1/2 litru) de jinars dela crășmă, mai ales seara, când venea dela lucru. La cină, folosea ceva mai bine de jumătate, el și Cuculeasa, după care puneau sticla în fereastră și se culcau. De o vreme, neputând adormi, Cuca îi zicea soției lui: „Tu muiere, hai sa bem și jinarsul ăla ce-o mai rămas, că până dimineață să face apă, că știi tu că s-o mai întâmplat așa”. Cuculeasa era de acord și lichidau jinarsul rămas, pentru că știa și ea întâmplarea când Cuca s-a sculat tiptil și a băut jinarsul rămas, punând apă în sticlă, iar ea l-a dibuit.

„Nu glumesc, mă copile. Io am vorovit cu tată-to, acuma până a nu pleca la beserecă. El m-o strâgat de peste iaz zăcând „Hristos o înviat, măi Cucă”. Acum dacă nu s-o și mai oprit de vorbă cu altcineva o și ajuns pe la voi prin fundul grădinii”.

M-am lăsat convins, văzându-l că nu „blinjește” a râde cum îi era năravul când glumea și am pornit grăbit spre casă. Când am intrat în curte, mi s-a părut că-i cineva în grajd, ușa fiind deschisă înapoi. Mama era îmbrăcată gata de biserică și ieșise în târnaț, când eu am strigat: „Mamă, vine tata acasă!” Fără convingere, în timp ce punea rățezul la ușa târnațului, m-a-ntrebat: „Tu de unde știi că vine?” Nu am mai apucat să-i răspund, pentru că acel cineva pe care îl zărisem prin ușa grajdului se îndrepta spre noi. Era un bărbat voinic, îmbrăcat straniu cu o rubașcă rusească, niște pantaloni alburii și avea o raniță ponosită agățată de un umăr. În mâna stângă ținea „ciubica” lui cu bumb strălucitor,

rămasă dela uniforma sa militară austro-ungară, iar părul tuns scurt îl avea brumat pe la tâmpile cu fire argintii. S-a apropiat cu pași rari de noi, în timp ce eu m-am alipit de mama și simțeam că ochii mi se umezesc de lacrimile pe care încercam să le înghit, să nu pornească. S-a oprit în fața noastră, a privit-o, o clipă, pe mama, apoi pe mine și apoi și-a ridicat privirile pe acoperișul de șindrilă a vechii noastre case, uitându-se lung, lung și în tăcere. Sunt, acum, convins că în acest fel și el își ascundea lacrimile. Mama, cu bărbia tremurândă, a rupt tăcerea: „Bine c-ai vint. Noi suntem tăți sănătoși. Da tu cum iești?” „Și i-o-s sănătos, mulțumesc lui Dumnezeu”, a răspuns tata.

Am intrat în casă, unde trebăluia mătușa Anica pe lângă soba încărcată de oale și cratițe – oala cu supă de găină, oala de pământ cu sarmale și o cratiță cu friptură de miel.

Totul s-a desfășurat atât de simplu, ca și cum tata ar fi fost plecat doar de ieri, nu de 4 ani și că s-ar fi întors dela târg dela Teiuș.

Mult mai târziu, rememorând acest moment, mi-am dat seama de cecece înseamnă decența firească a țăranului nostru. Nu numai că cei doi soți despărțiți de atâta amar de vreme nu s-au îmbrățișat, dar nici măcar nu și-au strâns mâinile. Nici pe mine tata nu m-a sărutat, nu m-a luat în brațe și nici măcar nu m-a mângâiat, ci doar m-a privit scurt, dar cu duioșie. Ei, mult probabil, erau convinși că reîntâlnirea era un drept al lor, pe care nici oamenii și nici Dumnezeu nu-l puteau împiedeca să se-implinească. Deci nu era necesar să marcheze realizarea acestui drept prin scene duioase, chiar dacă duioșia mocnea în inimile lor.

[...]

//³⁹ În timp ce tatăl meu se barbirea, mama a scos din lada ornamentată cu ghirlande de flori roșii – lada de zestre – hainele lui de sărbătoare: pantaloni albi din pânză de bumbac țesută de mama Ică, cămașa de jolj alb, frumos împăturită, cureaua lată din piele maro, ghetetele cu „țug” din piele de box fin și un pieptar ușor din piele neagră cu niște cusături fine și, în fine, „laibărul” din stofă neagră și o pălărie de aceeași culoare, cu boruri late. Toate acestea erau păstrate cu sfințenie de către mama, curate și aierisite des.

În timp ce se îmbrăca, ne-a povestit, pe scurt, că venea din Rusia vânzolită de revoluție, că au pornit mai mulți cu un tren de marfă cam de prin luna februarie și au tot schimbat la trenuri și-au așteptat prin gări, trecând dela Petrograd, prin Minsk, prin Varșovia și apoi la Praga. De aci au mai mers și pe jos și cu câte-o căruță a vreunui binevoitor, până au ajuns la Sighet, crezând că acum sunt mai acasă. Dar aici s-au confruntat cu obrăznicia jandarmilor cu pene de cocoș, care le pretindeau acte pe care ei nu le aveau, întrucât lagărul dela sud de Petrograd nu le-a eliberat nici un fel de act, ci bolșevicii, pur și simplu, le-au deschis porțile. Cum aparțineau de un regiment din Cluj, jandarmii i-au adus

acolo. Aci, la regiment, au stat vreo două săptămâni, până când s-au hotărât să le dea bilete de învoire, până la reorganizarea regimentului.

Am plecat împreună cu tata la biserică și el și-a ocupat locul obișnuit înainte, în strana din stânga, unde m-a luat și pe mine. Și pentru prima dată mi-am dat seama că tata este un excepțional cântăreț când a cântat „Pre tine te laudăm”, depășind pe toți cei care cântau în strana din dreapta a bisericii.

La terminarea slujbei, când popa Șerban a ieșit în ușa altarului cu un castron cu Paști, acesta i-a făcut semn tatei să se apropie și lui i-a dat onoarea să fie primul care să ia paști. Tata, cu bun simț, l-a pofțit pe unchiul său, moșu Iacob, înaintea lui.

La ieșirea din biserică, oamenii s-au astrâns în jurul tatei, fiecare dorind să dea mâna cu el și să-l întrebe, unii de ficiori de ai lor plecați și ei pe front, iar câte-o femeie de bărbatul ei.

A apărut și Ivan al nostru, care și-a dat seama că e vorba de stăpânul gospodăriei în care el lucra și i s-a adresat în limba rusă, cu salutul de Paști și a rămas plăcut impresionat când tata i-a răspuns tot în limba rusă. Venind spre casă, Ivan era curios să afle despre stările din Rusia și mereu îl întreba pe tata ce se petrece acolo. În după-amiaza acelei zile au venit la noi și cei trei ruși care lucrau la moșu Iacob, să-l întrebe pe tata despre evenimentele din țara lor. Tata a fost destul de rezervat în relatarea evenimentelor pe care le-a trăit în Rusia. În toate zilele sărbătorii Paștilor, casa noastră a fost loc de pelerinaj, o seamă de bărbați și femei venind să stea de vorbă cu el.

La un scurt interval după săptămâna Paștilor s-a petrecut un incident, oarecum semnificativ, care se putea solda cu un lucru grav. Într-o seară, doi militari unguri din cadrul unității care făcea paza la lagărul de prizonieri din stația Coșlariu au venit în Galtiu la „Boltă” – prăvălie de mărunțișuri și cârciumă, din mijlocul satului. Erau bine băuți și mai vroiau băutură. Proprietarul, Trăian a lui moșu Iacob, nu a vroit să le dea. Unul dintre ei, înarmat cu o carabină, a vroit să intre în „chelnerai”, unde erau sticle cu jinars, dar proprietarul s-a opus. Celălalt a scos baioneta și s-a repezit să-i aplice o lovitură în spate. Ca din pământ a răsărit Vasili, prizonierul dela moșu Iacob – un cazac blond, cu fața ca mărul roșu, nu prea înalt, dar robust și i-a sărit în spate la cel cu baioneta ridicată să lovească, i-a răsucit mâna, apoi l-a ridicat ca pe un snop și l-a aruncat prin ușa prăvăliei. L-a apucat apoi de gât pe celălalt, așa de viguros încât i s-au înmuiat //⁴⁰ genunchii și s-a lăsat jos, scăpând carabina. Vasilia l-a lăsat de gât, l-a înhățat de guler și l-a târât până-n ușă, de unde l-a răsturnat pe cele trei trepte ale intrării. Totul nu a durat mai mult de 2-3 minute, timp în care Vasili i-a motroșit pe amândoi adversarii. Liniștit, el a scos cartușele din carabină și a aruncat-o în stradă; le-a aruncat și baioneta, în timp ce ei înjurau în limba lor în timp ce-și aranjau ținuta cam șifonată, amenințându-l cu pumnii pe Vasili, care stătea cu brațele încrucișate în ușa localului. Din dreapta uliței s-au

auzit tropote de cizme în alergare și, la lumina lunii scăpată de sub un nor, au apărut Feodor și Grișa, doi vlăjgani supli. Cei doi soldați unguri au sesizat primejdia și au întins-o la fugă în spre capul satului, iar tinerii cazaci le-au însoțit fuga cu fluierături cum numai ei știau și tropăind din cizme ca și cum ar fugi după ei.

Am aflat îndată că Feodor și Grișa au fost anunțați de un copil de vârsta mea, Mihai, la care noi îi ziceam Cioiu a lui Puiuțu – cel mai mic dintre feciorii lui Puiuțu. Acest băiat a avut o soartă tristă. Când avea vreo 11 ani, urcându-se într-un plop din parcul dela Curte, după ouă de cioară, a alunecat și a căzut dela o mare înălțime. Locul unde a căzut lângă tulpina aceluia plop uriaș era nămolos și acest lucru îl putea avantaja; dar el a căzut într-o poziție curioasă, cu capul în jos și a intrat cu capul și cu fața în acel nămol, lucru care a dus la sufocarea lui. A fost găsit abia în ziua următoare, după ce seara nu a venit acasă. Se pare că zona aceasta din apropierea Mureșului este primejdioasă pentru familia lui Puiuțu întrucât, de curând, un fecior al lui Păluc (Mârza Pavel) a murit în condiții tragice în Mureș la doar 200-300 de metri de locul în care murise unchiul lui cu câteva decenii mai înainte.

De subliniat aici faptul că parcul Curții era o pepinieră extraordinară pentru ciori. Plopii seculari și brazii bătrâni erau încărcăți de cuiburi de ciori. Toate eforturile de a le stârpi nu au dat rezultat și ele erau o primejdie pentru sămănăturile de porumb din fiecare primăvară, întrucât scurtau și scoteau boabele din brazde.

Îmi amintesc de o scenă stranie: deseori, iarna veneau grupuri de prizonieri dela lagărul din stația Coșlariu, evident sub paza înarmată. Se proceda la o vânatoare susținută a ciorilor și, după câteva ore, treceau prin fața porții noaste prizonierii purtând, câte doi, un par lung pe care erau atârnați perechi de ciori legate de picioare. Am aflat că erau prizonieri italieni, pentru care cioara era o hrană delicioasă. Unii din prizonieri se urcau în plopi și cotrobăiau cuiburile de ciori din care scoteau ouăle, pe care le striveau în dinți și erau încântați de bunătatea lor.

Revenind la seara scandalului dela „Boltă”, în seara aceea cei trei cazaci – Vasia, Feodor și Grișa, la care s-au adăugat alți vreo trei, au petrecut așa cum numai ei știau, datorită faptului că Trăian Șchiopu le-a dat 5 sticle de rachiu de bucate. Până spre miez de noapte, cazacii au cântat, au jucat căzăceasca într-un ritm drăcesc, în timp ce unul din prietenii lor cânta la armonică. Noi, copiii, nu ne puteam despărți de această veselie, chiar și atunci când părinții au venit să ne ia acasă. După mine a venit tata, care a stat și el puțin la acea petrecere, cazacii oferindu-i și lui să guste din rachiu lor. Tata a refuzat și era gata ca ei să se supere, pentru că – după nărvul lor – nu se poate refuza când ei oferă de băut cuiva. Tata, în limba lor, le-a povestit pe scurt că țarul a fost alungat din Rusia și că au luat ființă sovietele de țărani și muncitori, după programul lui Lenin,

întrebându-l pe Feodor – el era cel mai dezghețat – că de aceea petrec ei că a fost detronat țarul? Îndată, toți cazacii s-au potolit și s-au întristat și Vasili – cel mai bădăran – a tras niște înjurături la adresa lui Lenin. Toți erau de părere că această revoluție este opera jidovilor, dar că ea nu va rezista, numai să meargă ei acasă.

Din spusele lor – spre deosebire de Ivan al nostru – cazacii aceia erau din familii înstărite de „culaci” și se pare că ei au furnizat un sprijin puternic trupelor albe în războiul civil din Rusia. //⁴¹

În vara acestui istoric an 1918, treburile Puterilor Centrale mergeau prost pe toate fronturile. Armatele germane, cele mai bine organizate, au început să cedeze, mai ales după înfrângerile suferite în Franța pe Marna și la Sedan, ca și în cotul Carpaților, la Mărăști, Mărășești și Oituz. Cât privește trupele austro-ungare, acestea erau în debandadă, majoritatea soldaților și chiar a ofițerilor fiind de alte naționalități, care nu aveau nici o poftă să lupte pentru menținerea imperiului pajurei cu două capete.

Totuși, stăpânirea maghiară se ținea tare și nu renunța la opresiune. La Curte exista un administrator ungar pe numele Dámián Székelyi, un ins rotund, dârz și cânios. El era zilnic pe câmp, călare și cu o carabină în spate sau la oblâncul șeii; în plus purta un bici din curele împletite. Urmărea cu sadism pe cei care voit sau fără voie lăsau vitele pe pășunea moșiei și atunci „închidea” vitele și le ducea la Curte, unde erau ținute până stăpânul lor plătea „gloaba” și paguba. Nu odată, cei care erau cu vitele au cunoscut usturimea pleznei biciului folosit de către acest administrator.

Mi-a fost dat și mie ca în vara aceea să am o confruntare cu acest administrator, într-o după-amiază, când mărgineam cele patru vite ale noastre pe șanțul șirincei noastre dela „Obrație”. Pe miriștea Curții de dincolo de șanț pășteau niște boi ai Curții. Încingându-se o bătaie sau numai o joacă între doi din boii Curții, Fiscu al nostru – care avea faima unui bătăuș neîntrecut – a trecut șanțul, deși eu am încercat să-l opresc, s-a năpustit boncăind printre boii Curții și pe cei doi care se băteau i-a tăvălit pe jos. Văzând că nu are cu cine se bate, că toți îl ocoleau, s-a apucat de pășunat pe miriștea Curții. În clipa aceea, mai înainte ca eu să ajung să-l scot din miriște, a apărut administratorul sau „deregătorul” – cum i se spunea în sat – venind în trap pe calul său murg. Din fugă a strigat la „birișii” lui, care erau pe aproape, să adune vitele noastre și să le ducă la Curte. El s-a apropiat cu calul tot mai mult de mine, în timp ce eu mă retrăgeam, dar la un moment dat am ridicat bâta și eram gata să-i lovesc calul peste bot. Dámián, înjurând, și-a desfăcut biciul dela oblâncul șeii, dar în acea clipă Fiscu al nostru a mugit puternic și s-a repezit spre burta calului încălecat de Dámián. Calul a apucat să facă o săritură în lături, călărețul s-a descumpănit, gata să cadă și, pentru a se apuca de șa cu ambele mâni, a scăpat biciul, iar calul pe care nu-l mai putea stăpâni a rupt-o la fugă. Am scăpat de pleazna biciului cu ajutorul lui Fiscu, care s-a oprit lângă mine, dar continua să „boncăie” privind pe

urma călărețului. Dámián s-a oprit la o distanță bunișoară de mine, iar calul său tremura și sforăia de frică. Administratorul, printre înjurături, urla la biriișii lui să adune vitele mele și să le ducă la Curte. Au reușit cei vreo patru biriiși să adune cele patru vite ale noastre, dar Fiscu le-a făcut și lor o figură: când s-au apropiat de el, s-a învârtit odată printre ei, mugind amenințător și toți patru au fugit, mulțumindu-se să mâne cele două vaci și pe Coandor, un bou alb blajin. După ce biriiși s-au îndepărtat cu cele trei vite, Fiscu – probabil din spirit de solidaritate – mugind, acum tânguitor, s-a luat și el după celelalte, dar biriiși s-au ferit de el și Dámián, satisfăcut, a da pinteni calului. Fiscu a ajuns celelalte vite și în fruntea lor a intrat în ograda Curții, pe o poartă dinspre „Tonorog”, cu capul sus.

Am pornit și eu spre casă, prin „Grădini” aducând, ca un trofeu, biciul frumos al lui Dámián, pe care l-am cules din miriște. Tata era acasă și după ce i-am explicat ce s-a întâmplat și l-am rugat să se ducă să scoată vitele dela Curte, exprimându-mi teama că Dámián se va răzbuna pe Fiscu și-l va bate, după ce-l va lega în grajd la Curte. Tata a refuzat, spunând „Lasă-l pe Dámián să le țâie și nu te teme, că de Fiscu nu să aprochie ei”. Mare mi-a fost mirarea când pe vremea când intra ciurda-n sat, din spre Curte veneau spre casă vitele noastre, cu Fiscu în frunte, pășind majestuos, cu capul sus. Le-am deschis ușa curții și toate au intrat liniștite, doar Fiscu mugea liniștit, ca și cum și-ar fi anunțat stăpânul că a sosit. În urmă a sosit și un om dela Curte, // ⁴² care era din satul nostru. El i-a explicat tatei că Dámián l-a întrebat pe el ale cui sunt vitele și după ce el i-a spus că-s a lui Partene a lui Țulea, care o venit de curând din Rusia, el i-a dat dispoziție să scoată vitele și să le ducă acasă la acesta. „O zâs domnu să-i duc biciu și...” a mai bâiguit omul – era Gheorghe a lui Ciula, cam bălbăit din naștere. „Nici un și – a ripostat tatăl meu – spune-i la domnul să vie el după biciu dacă-o crede că-i mai trăbă”.

După ce s-a nserat bine, când eram gata să ne așezăm la cină, ne-am pomenit cu Dámián Székelyi că intră în casă zâmbăreț și prietenos. Era în cizme maro, cu pantaloni de călărie verzi, o vestă din aceeași stofă peste o cămașe tot verde și o pălăriuță de vânător sau pădurar. Bucălat la față – să fi avut vreo 40 de ani – roșu și cu o mustață bălană răsucită în sus. Când și-a scos pălăria am observat că începuse a chiel. „Bun sara, vecine”, a rostit el, parcă voit scâlciat, întrucât vorbea destul de curat românește. „Sara bună, Dámián baci”, a răspuns tata, omițând să-i zică „Dámián úr”, cum pretindea el dela cei ai Curții. L-a poftit să șadă, oferindu-i un scaun și mi-a zis mie s-o chiem pe mama din bucătăria de vară. „Brav ficior ai dumitale, vecine!”, privind după mine. Ei au rămas discutând, până m-am întors eu împreună cu mama, care aducea sticla cu jinars și două păhărele. Eu m-am fofilat în „casa dinainte”, unde era întunec iar ușa deschisă și de acolo am auzit câte ceva din discuțiile lor, văzându-i și figura urâcioasă a ungurului cânios. Tata i-a povestit că era la Petrograd când a fost detronat Țarul Nicolai și a avut ocazia să-l vadă și pe Lenin. I-a povestit despre

soldații întorși de pe front, care rupeau epoleții ofițerilor și despre adunările muncitorilor și soldaților care cereau moartea burjuilor și boierilor. Dámián asculta atent și roșiata din obraz a început să i se împrăștie și din când în când exclama „Ai, ioai, Doamne, Doamne!”

După un timp a dat să plece, dar a uitat de biciul lui, așa că tata a trebuit să-i aducă aminte și i l-a dat de pe târnaț, unde-l așezasem eu.

Este cazul să relatez aici epilogul activității acestui Dámián Székelyi, care a avut loc nu peste mult. Era pe la începutul lui octombrie 1918, într-o sâmbătă călduță de toamnă, când în jurul orelor 5-6 după amiază, pe poarta din dosul Curții, din spre „Tonorog” a ieșit o căruță cu un cal, mânăta de același Gheorghe Ciula sau lui Putredu – un tânăr din sat și s-a ndreptat peste Coșlar spre Teiuș. În căruță se vedea niște fân numai și tânărul s-a ntors cu căruța când a început să însereze. Probabil că el a divulgat secretul că în căruță sub fân era ascuns dregătorul Dámián, care a ieșit de sub fân numai când s-au apropiat de Teiuș. Aici, s-au dus la gară și el a luat trenul spre Tg. Mureș, iar căruța a trimis-o înapoi. Cum era o seară călduță, stăteam la poartă cu tata și cu Mărcuț, vecinul de peste drum – un fecioraș pe atunci, dezghețat și care învăța dela tata să cânte la biserică. Am observat că mereu trec, întâi bărbați, apoi și femei, unii având saci goi sub braț și se ndreptau spre Curte. Țin minte că tata l-a întrebat pe unul – Ciula – „La moară, măi Ioane?” și el a răspuns „La moară, tete Partenie”. De fapt, tata știa unde merg, dar a întrebat în glumă. După scurt timp, au început să vină din spre Curte, câte-un bărbat cu sacul plin pe umăr sau femeile cu găște ori găini sub brațe. Ceva mai târziu au apărut și care la care erau înjugați boi, iar în car câte un porc și niște saci de bucate. Era limpede că s-a produs acea răsmeriță care a mai avut loc și pe la alte conace din județ și din alte părți și cei mai săraci din sat au jefuit Curtea rămasă fără nici un stăpân, după fuga administratorului. Am reținut că unul Gavrilă din Drăceni mâna doi boi cu coarne mari și bătrâni, prinși la un car mare în care ducea un bufet mare de sufragerie, niște scaune și o oglindă mare. „Mă Gavrilă, mă, a întrebat tata, unde așezi dulapu ăla așe de mare, că nu tună la tine-n căsuță”. „Îl pui în șură, mă Partene!”

Treaba a durat până după miezul nopții, până – mai ales cei de prin ulița „Drăcenilor” au golit toată Curtea de vite, care, cai (trăsura cu doi cai a dus-o Barbu Pavel ca s-o cruțe de stricare), // ⁴³ porci și toate bucatele și păsările de curte. Nu s-a produs nici un conflict între săteni și personalul de serviciu dela Curte și nimeni nu a fost violentat. Nici stricăciuni mari nu s-au făcut la conac sau la magazii, doar câte un geam spart sau o ușă deschisă forțat.

Numai că treaba aceasta nu a ținut mult, pentru că după două zile au venit în sat pretorul dela Teiuș cu o echipă de jandarmi cu pene de cocoș și au început să umble prin sat, izbutind să adune și să aducă înapoi lucrurile luate de săteni. A apărut și Dr. Szász Paul, proprietarul moșiei, acum moștenită dela mătușa lui „Covrigoaia” și el a avut o atitudine foarte îngăduitoare, în sensul că a luat

măsuri să nu fie nimeni arestat și trimis în judecată, solicitând sătenilor să aducă de bună voie lucrurile luate. Pentru ceea ce s-a consumat, respectiv cereale, păsări de curte sau chiar câte un porc tăiat, el nu a avut pretenții și lucrurile s-au pacificat fără turbulări.

Așa s-a-ncheiat ceea ce sătenii – unii dintre ei – au numit „ruvuluție” cu care, mai târziu, se mândreau.

**Childhood during the First World War.
Memoirs of Lawyer Traian Mârza (1909 – 1992), Fragments
ABSTRACT**

The paper continues valorising the memoirs of lawyer Traian Mârza (1909-1992) from Alba Iulia (see *Apulum*, LV, 2018) bringing forth substantial fragments on his childhood, spent in Galtiu village, Alba county throughout the First World War.

Abrevieri bibliografice

Album Unire 2018 - *Albumul Marii Uniri. Samoilă Mârza*. Text introductiv: Radu Mârza. București, Editura Monitorul Oficial, 2018

Mârza 2018 - Radu Mârza, „Fragmente despre 1 Decembrie 1918 din memoriile avocatului Traian Mârza (1909-1992)”, în *Apulum*, LV, 2018, p. 1-14

Mârza mss. – Traian Mârza, *Inseilări*, manuscris, Alba Iulia, s. a.

Cuvinte-cheie: memorialistică, copilărie, Galtiu, Transilvania, lumea rurală, Primul Război Mondial

Keywords: memoirs, childhood, Galtiu, Transylvania, rural world, First World War

